

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sabina Tavčar

Vidik objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Sabina Tavčar

Mentor: doc. dr. Janez Štebe

Somentorica: mag. Mirjam Kotar

Vidik objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu

Diplomsko delo

Ljubljana, 2015

Vidik objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu

Pobuda za odprti dostop do znanstvenih informacij se je pojavila na prelomu tisočletja kot odgovor na vse večje težave tradicionalnega modela objavljanja. Odprti dostop pomeni takojšnjo dostopnost do znanstvenih informacij na spletu brez naročniških ali avtorskopравnih omejitev. V diplomskem delu smo podrobneje raziskali vidik objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu, saj so monografije predvsem v družboslovju in humanistiki zelo pogost način širjenja znanstvenih informacij. Z vidika demokratizacije znanosti in ekonomskih učinkov na posamezne deležnike smo analizirali inovativne poslovne modele, ki jih v svetu že preizkušajo. Analiza kaže, da poslovnega modela, ki bi v celoti ustrezal zahtevam vseh deležnikov, še ni, zato bodo založniki pri prehodu na odprti dostop najverjetneje morali kombinirati več poslovnih modelov. Zadnji del diplomske naloge je posvečen analizi stanja na področju objavljanja monografij v odprtem dostopu v Sloveniji. Razvoj odprtega dostopa v Sloveniji je še na začetku, vendar pa je Slovenija s predvidenim mandatom na dobri poti k njegovi uveljavitvi. Mnogi avtorji, institucije in založbe se do sedaj z odprtim dostopom še niso srečali, vendar pa se bodo morali s tem kmalu soočiti, saj mandat predvideva tudi obvezno objavo znanstvenih monografij v odprtem dostopu. Za optimizacijo področja odprtega dostopa v Sloveniji pa bo vsekakor potrebno iskati rešitve glede skladov za financiranje objav v odprtem dostopu.

Ključne besede: odprti dostop, znanstvene monografije, poslovni modeli.

Aspect of publishing scientific open access monographs

Open access initiative began at the break of millennium as a result of compiling issues regarding traditional publishing model. Open access allows immediate online access to scientific information with no subscriptions or authorization limitations. In this thesis we researched the aspect of publishing scientific open access monographs as a prevailing way of research dissemination in the field of social sciences and humanities. We analysed innovative business models which are already being tested in the publishing world today from a viewpoint of democratizing science and economical effects. According to our research there is no common business model in use at the moment that could accommodate every participant's needs, therefore publishers switching to open access are prone to combine more than one business model. The last part of our thesis is a dedicated to analysis of scientific open access monographs publishing in Slovenia. Open access in Slovenia is in its early development stages, but with Slovenia's expected mandate open access seems an inevitable method in publishing of scientific monographs. Many authors, institutions and publishers have had no experience in open access so far, a trend that is about to change with the coming mandate for mandatory open access publishing from publicly funded research projects. Optimizing the open access field is still an open task. We estimate open access would benefit greatly by forming funds for publication fees.

Key words: open access, scientific monographs, business models.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD.....	7
2	METODOLOŠKI OKVIR.....	9
2.1	Namen in opredelitev ciljev	9
2.2	Raziskovalna vprašanja	9
2.3	Uporabljena metodologija	10
3	ODPRTI DOSTOP	11
3.1	Definicija odprtega dostopa.....	11
3.2	Vzroki za razvoj odprtega dostopa.....	13
3.3	Objava v odprtem dostopu.....	14
3.4	Argumenti za in proti odprtemu dostopu	15
3.4.1	Argumenti za odprti dostop.....	16
3.4.2	Argumenti proti odprtemu dostopu	18
3.5	Monografije v odprtem dostopu.....	21
3.5.1	Objava znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu.....	22
4	POSLOVNI MODELI OBJAVLJANJA ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH MONOGRAFIJ V OPRTEM DOSTOPU	25
4.1	Modeli, kjer stroške krije avtor.....	25
4.1.1	Book processing charges	26
4.1.1.1	PDF odprti dostop	26
4.1.1.2	Odprti dostop v vseh elektronskih formatih	26
4.1.1.3	HTML odprti dostop.....	26
4.2	Modeli, kjer stroške krije založba	26
4.2.1	Delna objava v prostem dostopu in tiskanje na zahtevo.....	27
4.2.2	Freemium – storitve z dodano vrednostjo.....	27
4.2.3	Embargo.....	28
4.2.4	Donacije	28

4.2.5	Oglaševanje.....	28
4.3	Modeli, kjer stroške krije javnost	28
4.3.1	Konzorcij institucij.....	28
4.3.2	Množično financiranje (Crowdfunding)	29
4.3.3	Odkup avtorskih pravic.....	29
4.3.4	Subvencije institucij	29
4.4	Analiza poslovnih modelov.....	30
4.4.1	BPC	31
4.4.2	Delna objava v prostem dostopu	32
4.4.3	Freemium – storitve z dodano vrednostjo.....	33
4.4.4	Konzorcij institucij.....	34
4.4.5	Crawdfunding	34
4.4.6	Subvencije institucij	35
4.4.7	Embargo.....	36
4.4.8	Donacije	37
4.4.9	Oglaševanje.....	37
4.4.10	Odkup avtorskih pravic	38
4.4.11	Sklep	38
5	OBJAVLJANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH MONOGRAFIJ V ODPRTEM DOSTOPU V SLOVENIJI	40
5.1	Primeri dobrih praks.....	41
5.1.1	Fakulteta za družbene vede	41
5.1.2	Založba Univerze na Primorskem.....	42
5.1.3	Univerzitetna založba Management	42
5.1.4	Znanstvena založba Filozofske Fakultete.....	42
5.1.5	Založba Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani.....	42
5.1.6	Nacionalni portal odprte znanosti	43

5.2	Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020	44
5.3	Poslovni modeli v Sloveniji.....	50
6	ZAKLJUČEK	53
7	LITERATURA.....	59

KAZALO TABEL

Tabela 3.1:	Koristi odprtega dostopa za različne deležnike.....	16
Tabela 3.2:	Argumenti proti odprtemu dostopu in utemeljitve zavrnitve argumentov	18
Tabela 6.1:	Ekonomski učinki poslovnih modelov za deležnike.....	54

1 UVOD

Preskok z rokopisa na papirju na digitalno vsebino nam je omogočil možnost izdelave neomejenega števila popolnih kopij našega dela. Preskok iz enega računalnika na svetovno povezano mrežo računalnikov pa nam je omogočil širjenje dela med vse uporabnike po svetu ob skoraj ničnih stroških. Pred tridesetimi leti bi bilo takšno širjenje znanstvenih informacij nekaj popolnoma novega, pred tem pa le eksotične sanje (Suber 2012).

Če nam tehnologija ponuja tako rekoč neomejene možnosti širjenja znanstvenih informacij po vsem svetu v trenutku, ko si to zaželim, zakaj tega ne bi izkoristili (Terras 2014)?

Raziskovalci izsledke svojih raziskav najpogosteje objavljajo v obliki znanstvenih člankov, na področju družboslovja in humanistike pa tudi v obliki znanstvenih in strokovnih monografij. Znanstvene informacije objavijo, da bi drugi lahko imeli vpogled v najnovejša znanstvena odkritja in morda tudi nadaljevali raziskovanje. Na ta način širijo svoj znanstveni vpliv in prepoznavnost svojega dela (Crawford 2011).

Z digitalizacijo dostop do vsebine objave ni več nujno povezan s tiskanim izvodom, zakaj bi torej raziskovalci porabili več let za pripravo monografije, končni rezultat pa bi bila zgolj fizična knjiga, ki stoji na vsega nekaj policah. Zakaj vsebina ne bi bila na spletu brezplačno dostopna vsem (Terras 2014)?

Prav to je cilj odprtega dostopa: vse znanstvene objave brezplačno dostopne na spletu komurkoli, kadarkoli, kjerkoli, če le imajo dostop do interneta (Crawford 2012). »Zamisli odprtega dostopa temelji na pravičnem načelu svobodne dostopnosti znanja ter na splošni želji ponuditi nova spoznanja v uporabo, ker to seveda zagotavlja rojevanje novega znanja« (Nekrep 2002).

Tradicionalni model založništva se sooča s velikimi težavami: izjemno višanje cen znanstvenih revij brez upravičljivih argumentov, krčenje proračunov največjih kupcev oz. knjižnic in posledično višanje stroškov objave monografij. Zaradi tega so lahko znanstvene informacije na koncu dostopne le manjšemu delu javnosti, kar za avtorja pomeni manjšo vidnost dela ter neizkoriščen potencial vpliva, ki bi ga izsledki raziskave ob boljši prepoznavnosti lahko imeli.

Pobud za promocijo in uveljavitev odprtega dostopa je vse več. Oblikujejo se nadnacionalne, nacionalne in institucionalne politike, ki urejajo in spodbujajo objavo znanstvenih del v odprtem dostopu. Tudi v Sloveniji odprti dostop postaja resničnost, saj bodo slovenski raziskovalci in založniki s sprejetjem nacionalnih politik soočeni z obveznim objavljanjem v odprtem dostopu za tista znanstvena dela, ki bodo nastala na podlagi javno financiranih raziskav. Zato so tako založniki kot tudi avtorji, institucije in financerji postavljeni pred dilemo, kako zagotoviti čim optimalnejši prehod na odprti dostop za vse vpletene deležnike.

V prvem delu diplomske naloge bomo predstavili koncept odprtega dostopa na splošno. Opredelili bomo, kaj odprti dostop je, kateri so vzroki za razvoj odprtega dostopa in kakšne so različne možnosti objave v odprtem dostopu. Navedli bomo argumente, ki govorijo v prid odprtemu dostopu po posameznih deležnikih, pa tudi razloge proti odprtemu dostopu in jih z ustrežno argumentacijo skušali zavrniti. V zadnjem delu se bomo posvetili vidiku znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu. Zbrali bomo smernice za objavo znanstvene ali strokovne monografije, ki bi bile pri objavi lahko v pomoč avtorjem. Ta del diplomske naloge je namenjen predvsem predstavitvi in ozaveščanju o odprtem dostopu.

V drugem delu bomo najprej predstavili izbrane inovativne poslovne modele za objavlanje znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu. Analizirali bomo učinke poslovnih modelov na posamezne deležnike ter ugotovili, kakšne so izkušnje s temi poslovnimi modeli v tujini.

Tretji del bo namenjen predstavitvi in analizi stanja na področju odprtega dostopa v Sloveniji. Razbrali bomo dileme, s katerimi se soočamo in skušali ugotoviti, ali morda že obstajajo primeri dobrih praks na tem področju. Za konec bomo podali nekaj smernic za razvoj odprtega dostopa v Sloveniji in argumentirali primernost posameznih poslovnih modelov za prenos v slovensko okolje.

2 METODOLOŠKI OKVIR

2.1 Namen in opredelitev ciljev

V diplomski nalogi smo se odločili podrobneje raziskati vidik objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu. Osredotočili se bomo predvsem na objave monografij na področju družboslovja in humanistike, saj sta to področji, kjer raziskovalci rezultate svojih raziskav pogosteje objavljajo in širijo v obliki znanstvenih in strokovnih monografij. Koncept odprtega dostopa, torej tudi odprtega dostopa do monografij, z oblikovanjem nacionalne politike na tem področju postaja resničnost tudi v Sloveniji. Avtorji in založniki znanstvenih monografij bodo predvidoma kmalu soočeni z obveznim objavljanjem znanstvenih monografij v odprtem dostopu. Preučiti želimo različne možnosti novih poslovnih modelov objavljanja monografij v odprtem dostopu, ki jih v svetu že preizkušajo, in ugotoviti dosedanje izkušnje z njimi. Poslovni model za potrebe te analize je opredeljen kot kombinacija deležnikov in procesov, ki zagotavljajo pogoje za dolgoročno opravljanje založniške dejavnosti (London Economics 2015). Poskušali bomo ugotoviti prednosti in slabosti posameznih modelov za različne deležnike. Učinkovitost poslovnega modela bomo določali glede na naslednje kriterije: koristi javnosti z vidika demokratizacije znanosti (enostaven in brezplačen dostop čim širše javnosti do znanstvenih izsledkov) in ekonomski ter drugi učinki (stroški in koristi) za posamezne deležnike (avtorji, založniki, institucije/financerji, javnost). Želimo tudi analizirati stanje na področju objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu v Sloveniji, izpostaviti dileme, ki so trenutno aktualne, in s pomočjo zgledov iz tujine izpeljati smernice za razvoj tega področja v prihodnosti.

Cilj diplomskega dela je analizirati poslovne modele objavljanja monografij v odprtem dostopu, ki že delujejo v tujini, in poskušati ugotoviti, kateri izmed teh modelov bi bil najustreznejši za prenos v slovensko okolje.

2.2 Raziskovalna vprašanja

Izhajajoč iz cilja diplomske naloge, smo si zastavili naslednja raziskovalna vprašanja.

Kateri poslovni modeli objavljanja monografij v odprtem dostopu so se izkazali kot učinkovitejši glede na izbrane kriterije?

Kakšno je stanje na področju objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu v Sloveniji in s katerimi dilemami se soočamo?

Kakšne so smernice za razvoj odprtega dostopa do monografij v Sloveniji v prihodnosti in kako prispevajo k optimizaciji področja?

2.3 Uporabljen metodologija

V diplomskem delu bomo najprej uporabili deskriptivno metodo. Podrobno bomo obravnavali različno ustrezno znanstveno in strokovno literaturo ter primarne vire, kot so različni uradni dokumenti ter osebne in organizacijske spletne strani s področja odprtega dostopa na splošno in s področja odprtega dostopa do monografij. Pri tem se bomo še posebej osredotočili na poslovne modele objavljanja strokovnih in znanstvenih monografij v odprtem dostopu. Nato bomo analizirali poročila in dokumente o testnih projektih poslovnih modelov, ki jih izvajajo v tujini, in izsledke analize primerjala med seboj. Poleg tega bomo za potrebe analize stanja na področju objavljanja monografij v Sloveniji obravnavali prispevke, ki so del javne razprave o osnutku dokumenta »Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020: načela in določila glede odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov v Sloveniji v obdobju 2015-2020¹« na spletni strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport.

¹ Vlada RS je na 51. redni seji dne 03. 09. 2015 določila besedilo dokumenta »Nacionalna strategija odprtega dostopa do znanstvenih objav in raziskovalnih podatkov v Sloveniji 2015-2020« in s tem odobrila mandat.

3 ODPRTI DOSTOP

3.1 Definicija odprtega dostopa

Osnovni princip odprtega dostopa je takojšnja prosta dostopnost rezultatov javno financiranih raziskav na svetovnem spletu, brez naročniških ali avtorsko-pravnih omejitev (Kotar 2010b).

Za opredelitev pojma odprti dostop se najpogosteje uporabljajo definicije uporabljene v deklaracijah iz Budimpešte, Bethesde in Berlina, ki so jih oblikovale koalicije znanstvenikov, knjižničarjev in drugih informacijskih specialistov od leta 2003 naprej.

Deklaraciji iz Berthesde (2003) in Berlina (2003) navajata, da gre za delo v odprtem dostopu, kadar:

Avtor(ji) in nosilec(i) avtorskih pravic zagotavlja(jo) vsem uporabnikom brezplačno, nepreklicno, svetovno in stalno pravico do dostopa ter dovoljenje za razmnoževanje, uporabo, širjenje, prenos in javni prikaz dela v vsakem digitalnem mediju za katerikoli odgovoren namen z ustreznim navajanjem avtorstva. Poleg tega je uporabnikom dovoljena tudi izdelava manjšega števila tiskanih različic dela za osebno uporabo.

Deklaracija iz Budimpešte (2012) pa še natančneje opredeli delo v odprtem dostopu kot:

Uporabnikom brezplačno dostopno na internetu za branje, prenos, razmnoževanje, širjenje, tiskanje, iskanje, objavo povezave do celotnega besedila, indeksiranje ali katerokoli drugo zakonito uporabo brez finančnih, pravnih ali tehničnih omejitev, razen tistih, ki so povezane z dostopom do interneta. Edina omejitev pri reprodukciji in distribuciji je avtorjeva pravica do nadzora nad integriteto njegovega dela in pravica do priznanja avtorstva in ustreznega citiranja.

Po definiciji spletnega mesta OpenAccess Slovenia, slovenskega nacionalnega portala za promocijo odprte znanosti, gre za publikacije v odprtem dostopu v primerih, ko:

Avtor in nosilec materialne avtorske pravice vsem uporabnikom v svetovnem merilu dajeta prosto, nepreklicno in stalno pravico dostopa do publikacije ter dovoljujeta razmnoževanje, uporabo, razširjanje, prenos in javni prikaz dela, izdelavo

in distribucijo izpeljanih del v katerem koli digitalnem mediju za katerikoli odgovoren namen (dovoljeno uporabo označita npr. z licencami avtorskoprnega modela Creative Commons) in dopuščata, da uporabniki naredijo manjše število izpisov za lastno uporabo.

Poleg tega OpenAcces Slovenia (2011) navaja, da mora biti: »celotna publikacija in vsa dodatna gradiva, vključno z dovoljenjem iz prejšnje točke, takoj po objavi odložena v vsaj en spletni repozitorij, ki omogoča prost dostop, neomejeno distribucijo, medobratovalnost (interoperabilnost) in trajno hranjenje.«

Spletna stran Opendefinition.org opredeljuje, da mora biti objava v odprtem dostopu označena z odprto licenco in dostopna v ustreznem odprtem formatu. Objava v odprtem dostopu mora biti na voljo pod odprto licenco (na primer Creative Commons), morebitni dodatni pogoji pa ne smejo biti v nasprotju s pogoji iz licence. Avtor mora izbrati takšno licenco, s katero nepreklicno dovoljuje brezplačno uporabo za katerikoli namen, širjenje, spreminjanje ter razmnoževanje, zbiranje in ločevanje posameznih delov objave. Zagotovljen mora biti dostop do celotne vsebine, po možnosti preko interneta. Sprejemljiv pogoj za objavo je razumen enkratni strošek za objavo dela v prostem dostopu (Opendefinition).

Najbolj splošna in s tem hkrati tudi najširša je definicija iz budimpeštanske deklaracije, ki uporabo objave v odprtem dostopu omeji zgolj z dvema točkama: zagotovljen dostop do interneta in zakonita uporaba, poleg tega pa morajo biti avtorju ustrezno priznane avtorske pravice. Iniciativa Openaces Slovenia je svojo definicijo odprtega dostopa povzela po definicijah iz berlinske in bethesdanske deklaracije, ki za vsako objavo v odprtem dostopu predvidevata tudi shranitev dela v vsaj en repozitorij.

Po definiciji iz budimpeštanske deklaracije brezplačni dostop torej še ne pomeni odprtega dostopa. Peter Suber, eden pomembnejših zagovornikov gibanja za odprti dostop, jasno razmejuje pojma odprti (libre open access) in prosti dostop (free ali gratis open access). Objave v odprtem dostopu so prosto dostopne na internetu v polnem besedilu, avtorske pravice zanje obdržijo avtorji sami, dovoljenja za nadaljnjo uporabo pa označijo z ustreznimi licencami. O prostem dostopu pa govorimo kadar je celotno besedilo brezplačno dostopno na internetu v predpisani obliki v digitalnih repozitorijih ali na avtorjevih spletnih straneh, vsebina pa je zaščitena z določili

avtorskega prava, ki je značilen za revije, ki so ohranile naročnine (Suber 2004, ODKJG 2015a).

Zaenkrat gre pri večini znanstvenih objav na internetu, ki naj bi bile objavljene v odprtem dostopu, pravzaprav za prosti dostop. Avtorji namreč še vedno v večini primerov materialne avtorske pravice prenesejo na založnika, kot je to običaj v tradicionalnem modelu objavljanja. Od dogovora z založnikom pa je odvisno, ali bo delo odprto dostopno. Tudi založniki, ki sicer podpirajo objavljanje v odprtem dostopu in že preizkušajo nove modele objavljanja, velikokrat od avtorjev pričakujejo prenos avtorskih pravic na založbo, saj tako lahko prosto prodajajo določene različice (predvsem tiskane) znanstvenega dela.

3.2 Vzroki za razvoj odprtega dostopa

Kljub hitremu tehnološkemu napredku v zadnjih letih, se tradicionalni poslovni model znanstvenega komuniciranja, z izjemo pojava digitaliziranih znanstvenih revij konec 20. stoletja, ni bistveno spremenil. Raziskovalci izsledke svojih raziskav oblikujejo v znanstveni članek ali monografijo in jih s pomočjo založnika objavijo. Ob tem avtor svoje materialne avtorske pravice prenese na založnika, ta pa nato javnosti proti plačilu omogoča dostop do vsebine (OpenAccess Slovenia, Turk 2004). Vsebinska znanstvene objave je tako dostopna le redkim, posledično delo ni tako vidno in nima takšnega znanstvenega vpliva, kot bi ga lahko imelo. Poleg tega le redki založniki avtorjem, recenzentom in urednikom plačujejo za opravljeno delo.

Nezadovoljstvu s tradicionalnim poslovnim modelom objavljanja se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pridružilo še izjemno višanje naročnin znanstvenih revij (bodisi v tiskani ali elektronski obliki). Posledično si mnoge univerze in knjižnice, financirane iz javnih sredstev, zaradi vsesplošnega zniževanja proračuna niso več mogle privoščiti dragih znanstvenih revij (Kotar 2010a). Veliko uporabnikov je tako ostalo brez dostopa do znanstvenih informacij. Rezultati znanstvenih raziskav so bili vedno dražji in javnosti vedno težje dostopni.

Kriza se je pojavila tudi na področju znanstvenih in strokovnih monografij. Zaradi spiralnega višanja naročnin na znanstvene revije in krčenja javnih sredstev, so knjižnice vse manj sredstev namenjale za nakup strokovnih in znanstvenih monografij (Ferweda in drugi 2013).

Kot odgovor na situacijo se je pojavil nov način znanstvenega komuniciranja, odprti dostop, ki želi javnosti zagotoviti brezplačen dostop do celotnih besedil znanstvenih objav (Harnad in Brody 2004). Poleg odprtega dostopa obstajajo tudi drugi alternativni načini: blogi, osebne spletne strani, konferenčne spletne strani ... Vendar pa vrednotenje znanosti še vedno temelji na vrednotenju objavljenih izsledkov v tradicionalnih medijih. Objavljanje v odprtem dostopu bo doživelo razmah ob spremembi politik vrednotenja znanstvenih izsledkov, ki ne bo vezano samo na naročniške (tiskane ali elektronske) objave, ampak bo upoštevalo alternativna merila. Vendar pa ta tematika presega okvire te naloge.

3.3 Objava v odprtem dostopu

Obstaja več različnih poti objave v odprtem dostopu. Osnovna načina sta dva, in sicer zlati odprti dostop ter zeleni odprti dostop, poleg tega pa se v zadnjem času vse pogosteje pojavlja tudi diamantni odprti dostop.

Z **zlatim odprtim dostopom** označujemo objavljanje v odprto dostopnih revijah. Odprto dostopne revije omogočajo dostop do člankov brez naročnine in uporabljajo avtorsko pravni model, v skladu s katerim avtor obdrži materialne avtorske pravice (OpenAccess Slovenia, ODKJG 2015a).

»Odprto ali prosto dostopna znanstvena revija je na svetovnem svetu dostopna brezplačno, zato mora založnik sredstva za izdajanje pridobiti iz drugih virov. Najpogosteje stroške objave plača avtor, ki pridobi sredstva od matične ustanove ali neposredno od financerja raziskave. Lahko pa se revija financira iz drugih sredstev in avtor z objavo nima stroškov« (OpenAccess Slovenia).

O **zelenem odprtem dostopu** govorimo (t. i. samoarhiviranje), kadar avtor končno recenzirano različico, ki je sicer sprejeta v objavo v naročniško znanstveno revijo oziroma bo na voljo v zameno za plačilo, objavi v repozitoriju. Če je avtor materialno avtorsko pravico za objavo prenesel na založnika, mu mora slednji shranitev v repozitorij dovoliti (OpenAccess Slovenia, ODKJG 2015a).

V zadnjem času se je pojavila pobuda za novo pot odprtega dostopa, imenovana **diamantni odprti dostop**. O diamantnem odprtem dostopu govorimo, kadar gre za nekomercialne in neprofitne založnike, ki objavijo delo v odprtem dostopu. Stroškov

objave ne zaračunavajo niti avtorjem niti institucijam ali bralcem, uporabnikom pa uporaba znanstvenih informacij v komercialne ali profitne namene ni dovoljena (Fuchs in Sandoval 2013).

Zlata in diamantna pot se sicer med seboj ne izključujeta, saj se tudi v primeru zlatega dostopa založba lahko odloči, da ne zaračunava stroškov objave, ampak izpad dohodkov od prodaje nadomesti drugače. Odvisno je od poslovnega modela, ki ga založnik uporablja. Gre pa v tem primeru običajno za manjše založnike.

Zlata in zelena pot odprtega dostopa sta uveljavljena predvsem na področju objavljanih znanstvenih in strokovnih člankov v serijskih publikacijah. Vidik objavljanih monografij v odprtem dostopu pa je nekoliko bolj kompleksen. Še vedno lahko govorimo o neke vrste zlatem ali zelenem dostopu, vendar pa so poslovni modeli veliko bolj raznovrstni (Collins in ostali 2015) in so zato pogosto težko opredeljivi z eno ali drugo potjo odprtega dostopa.

Avtor se za shranitev končne različice svojega dela v repozitoriju lahko odloči prostovoljno, lahko pa mu to priporočita ali od njega zahtevata matična ustanova ali financer raziskave (OpenAccess Slovenia, ODKJG 2015a).

Evropska komisija je v okvirnem programu Evropske Unije za raziskave in inovacije Obzorje 2020 (Horizon 2020) določila obvezno objavo v odprtem dostopu za vse recenzirane članke iz sofinanciranih raziskav. Ne glede na prvotno pot objave, ki si jo avtor izbere, mora biti ustrezna različica objave shranjena v repozitoriju in tam na voljo v prostem dostopu. Poleg tega priporočila evropske komisije vsem članicam na nacionalni ravni nalagajo sprejetje enakih določil, kot so uporabljena v Obzorju 2020 (ODKJG 2015a). Slovenija je trenutno v postopku sprejemanja takšnega dokumenta, ki bo zahteval takojšnjo objavo v odprtem dostopu za izsledke vseh raziskav, ki so financirane iz javnih sredstev. Oba dokumenta predvidevata obvezno objavo v odprtem dostopu tudi za recenzirane znanstvene monografije.

3.4 Argumenti za in proti odprtemu dostopu

Prednosti in slabosti odprtega dostopa so predmet mnogih razprav predvsem med avtorji/institucijami/financerji na eni strani in založniki na drugi strani. Prvi predvsem podpirajo spremembe na tem področju, drugi pa želijo ohraniti t. i. status quo, saj jim

tradicionalni model založništva zagotavlja kontinuiran dobiček. Seveda pa ne gre povsem posploševati, saj so zagovorniki tako na eni kot na drugi strani, prav tako tudi nasprotniki.

V nadaljevanju bomo predstavili vidike obeh strani.

3.4.1 Argumenti za odprti dostop

Koncept odprtega dostopa prinaša mnogo prednosti za vse udeležence: avtorje, končne uporabnike oziroma javnost, raziskovalne institucije, knjižnice, financerje, podjetništvo in tudi založnike (glej Tabela 3.1).

Tabela 3.1: Koristi odprtega dostopa za različne deležnike

Deležnik	Koristi
Avtorji	<ul style="list-style-type: none"> – Povečuje se vidnost znanstvene objave, – širi se krog bralcev, – poveča se znanstveni vpliv – poveča se odmevnost in posledično je citiranost večja, – odpira več poti za navezovanje stikov z ostalimi raziskovalci znotraj področja, – izboljša se možnost interdisciplinarnega sodelovanja, – lažje se je izogniti podvajanju raziskav, – večje možnosti rudarjenja po besedilih (text mining), – možnost, da avtorji obdržijo avtorske pravice za znanstvene objave, – raziskovanje je neuporabno, če je samo sebi v namen.
Javnost	<ul style="list-style-type: none"> – Brezplačen dostop do izsledkov znanstvenih raziskav, – brez omejitev dostopa do polnih besedil znanstvenih in strokovnih objav,

	<ul style="list-style-type: none"> – znanstvene informacije so dostopne vsem, ne le strokovni javnosti, – davkoplačevalci posredno financirajo izvedbe raziskav, zato morajo imeti pravico do vpogleda v rezultate teh raziskav, – možnosti za še višjo izobraženost prebivalstva.
Univerze	<ul style="list-style-type: none"> – Takojšen dostop do najnovejših znanstvenih dognanj, – demokratizacija dostopa do znanstvenih informacij, ne glede na velikost in proračun univerze, – možnost sprotnega posodabljanja učnih načrtov s takojšnjo implementacijo ugotovitev iz najnovejših raziskav, – spodbuja konkurenčnost med univerzami, – boljša prepoznavnost univerz na področju raziskovanja.
Knjižnice	<ul style="list-style-type: none"> – Hitrejši pretok znanstvenih informacij do končnega uporabnika, – potencialni finančni prihranki, saj ni več velikih stroškov naročnin, – demokratizacija dostopa do znanstvenih informacij, ne glede na velikost in proračun knjižnice, – nadgrajena vloga knjižničarja, ki ne opravlja več le svoje tradicionalne vloge, ampak prevzame vlogo strokovnjaka za upravljanje z znanjem: svetovanje o znanstvenih bibliografijah, novih oblikah znanstvenega objavljanja in odprtem dostopu, o vrednotenju znanstvene uspešnosti, bibliometriki.
Financerji	<ul style="list-style-type: none"> – Boljša finančna preglednost – v tradicionalnem modelu financerji najprej plačajo raziskavo, nato pa še za dostop do izsledkov raziskave, v odprtem dostopu pa stroškov dostopa do izsledkov ni, – možnost preprečitve financiranja podvojenih raziskav, – Boljša prepoznavnost in diseminacija financiranih raziskav pomeni učinkovitejšo izrabo finančnih sredstev.
Podjetja	<ul style="list-style-type: none"> – Dostop do najnovejših znanstvenih informacij (izjema so izsledki, ki

	<p>pomenijo konkurenčno prednost posameznega podjetja), tudi za manjša podjetja,</p> <ul style="list-style-type: none"> – spodbuja konkurenčnost podjetij, – spodbuja nove podjetniške ideje, storitve in izdelke.
Založniki	<ul style="list-style-type: none"> – Večja dostopnost, večja branost in posledično boljša prepoznavnost znanstvene revije, njenega založnika, uredniškega odbora, – večji ugled zaradi podpore odprto dostopni znanosti, – priložnost za nove, inovativne in pregledne poslovne modele, – potencialno boljše možnosti za pridobivanje finančnih sredstev na razpisih in sponzorskih/donatorskih sredstev.

Vir: Crawford 2011, SPARC 2013, SPARC Europe 2013, Suber 2007 in The Right to Research Coalition 2010.

3.4.2 Argumenti proti odprtemu dostopu

BioMed Central (2015), Crawford (2011), Suber (2009) ter Kanjilal in Kumar Das (2015) so zbrali argumente proti odprtemu dostopu, ki se pojavljajo v javnosti, in jih v svojih delih tudi zavrnilo kot neutemeljene (glej Tabelo 3.1). Lahko bi rekli, da gre za mite o odprtem dostopu, ki izhajajo predvsem iz nepoznavanja problematike in načel gibanja za odprti dostop.

Tabela 3.2: Argumenti proti odprtemu dostopu in utemeljitve zavrnitve argumentov

Argument proti	Utemeljitev
<i>Odprti dostop ne zagotavlja ustreznega recenziranja znanstvenih objav.</i>	– Ključne spremenljivke kakovosti so kakovost avtorjev, kakovost urednikov in kakovost recenzentov, ki so neodvisni od končne cene medija znanstvenega dela.

	<ul style="list-style-type: none"> – V vsakem modelu objavljanja obstajajo bolj kakovostni in manj kakovosti založniki. – Vsaka prosto dostopna objava na internetu še ne pomeni znanstvene ali strokovne objave.
<i>Vsi založniki, ki omogočajo objavljanje v odprtem dostopu, avtorjem zaračunavajo stroške za objavo.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Med 8.760 založniki na Directory of Open Access Journals (DOAJ) je 27 % takšnih, ki avtorjem zaračunavajo stroške objave. Vendar pa tu niso vštete hibridne revije, ki v večini zaračunavajo stroške objave avtorjem, zato je realen odstotek višji (Crotty 2015). To pomeni, da bi se ta argument lahko izkazal za resničnega.
<i>Stroški objave v prostem dostopu so zgolj naročnine v novi preobleki.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Naročnine zagotovijo dostop do objav zgolj določenemu krogu bralcev. – Objave v odprtem dostopu so na voljo vsem.
<i>Avtorji morajo izbirati med objavo v prestižni in vplivni reviji ter objavo v odprtem dostopu.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Veliko odprto dostopnih revij uživa visok ugled. – Avtor ima možnost izbrati revijo v zaprtem dostopu in objavo z založnikovim dovoljenjem samoarhivirati.
<i>Dostop do znanstvenih objav ni problematičen – raziskovalci lahko dostopajo do vsebin preko univerz, splošna javnost pa preko knjižnic.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Dela v prostem dostopu so brezplačno na voljo vsem uporabnikom, ki imajo dostop do interneta. – Znanstvene objave, dostopne preko institucij, so rezervirane le za njihove člane. – Vprašljivo je tudi, v kolikšni meri

	<p>institucije lahko zagotovijo dostop, zaradi finančnih omejitev.</p>
<p><i>Podjetja se ne smejo okoriščati z rezultati raziskav, ki so bile izvedene pod okriljem drugih institucij.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Nesmiselno je, da so raziskave same sebi v namen. – Prosti dostop do najnovejših informacij spodbuja razvoj podjetništva in industrije. – Izjema so lahko občutljivi izsledki, ki pomenijo konkurenčno prednost posameznega podjetja.
<p><i>Dela, ki so izdana v tradicionalnem modelu, so javnosti bolj dostopna, saj so na voljo tudi v tiskani različici, kjer dostop do interneta ni pogoj za dostop do vsebine.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Plačljive tiskane znanstvene objave niso bolj dostopne kot brezplačne elektronske različice. – Odprti dostop ne izključuje tiskanih različic.
<p><i>Založniki potrebujejo prihodke od naročnin in prodaje znanstvenih informacij, saj le tako lahko financirajo svojo dejavnost in njen razvoj.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Tudi založniki v odprtem dostopu imajo prihodke in dobičke, res pa je tradicionalni naročniški model enostavnejši način pridobivanja velikih dobičkov. – Inovativni poslovni modeli za ustvarjanje prihodkov z drugih kanalov. – V Sloveniji so založniki znanstvenih objav delno sofinancirani s strani države.
<p><i>Odprti dostop spodbuja plagiatorstvo.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Odprti dostop ne spodbuja, ampak celo pomaga pri odkrivanju plagiatorstva. – Sicer zaradi neomejenega dostopa do vsebin olajša plagiatorstvo, hkrati pa ga je tudi lažje zaznati.
<p><i>Materialne avtorske pravice morajo biti prenesene na založnika, saj se le tako lahko zaščititi integriteta</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> – Znanstveno objavo materialno avtorske pravice ščitijo ne glede na to, kdo je njihov nosilec.

<i>znanstvene objave.</i>	– Znanstveno integriteto ščitijo norme, standardi in procesi v znanstveni sferi.
<i>Bistvo odprtega dostopa je zgolj kaznovanje pohlepni zaloznikov.</i>	– Bistvo odprtega dostopa je zagotoviti takojšen brezplačen dostop do znanstvenih objav za vse uporabnike.

Vir: BioMed Central (2015), Crawford (2011), Kanjilal in Kumar Das (2015) in Suber (2009).

Glavni argument, zakaj veliko zaloznikov nasprotuje konceptu odprtega dostopa, je izguba naročnikov na naročniške revije in v primeru monografij zmanjšanje prodaje (Suber 2009). Zmanjšanje prihodkov od naročnin in prodaje vsebine v primeru odprtega dostopa sicer še ni dokazano, vendar pa obstaja veliko možnosti, da se takšna napoved uresniči (Suber 2009). Objava elektronske različice monografije v odprtem dostopu pa v testnih projektih zaenkrat ne kaže bistvenega vpliva na zmanjšanje prodaje tiskanih različic (Ferweda 2015).

Pripombe slovenskih zaloznikov v zvezi z odprtim dostopom analiziramo v poglavju 5.2.

3.5 Monografije v odprtem dostopu

Monografije so bistven način znanstvene komunikacije v številnih disciplinah. Posebej pogosto se za diseminacijo znanstvenih izsledkov uporabljajo na področju družboslovja in humanistike, zato ni nenavadno, da se večina testnih projektov odprtega objavljavanja znanstvenih in strokovnih monografij izvaja prav na teh področjih. Monografije niso zgolj sredstvo za predstavitev rezultatov raziskave. Veljajo za najbolj prestižno obliko znanstvene objave in pogosto v akademski karieri raziskovalcev predstavljajo pomemben kazalec kakovosti (Crossick 2015).

V začetku so bile pobude za odprti dostop osredotočene predvsem na objavo znanstvenih in strokovnih člankov v revijah. To je tudi razlog, da se področje odprto dostopnih znanstvenih in strokovnih monografij razvija precej počasneje, kot objavljavanje znanstvenih in strokovnih člankov v odprtih revijah in repozitorijih.

Elektronske knjige namreč niso tako razširjene kot elektronske revije (Collins in Milloy 2012). Monografije se v večini še vedno izdajajo v tiskani obliki, ki na nek način še vedno predstavlja edino »pravo« knjižno obliko za resne vsebine. Prav zato so spremembe na področju objavljanja strokovnih in znanstvenih monografij toliko bolj kompleksne. Ne gre namreč le za prehod na odprti dostop, ampak tudi za prehod na elektronski dostop (Collins in ostali 2015).

Če so v primeru serijskih publikacij elektronski izvodi znanstvenih člankov skoraj povsem nadomestili tiskane različice, v primeru znanstvenih in strokovnih monografij to ni povsem mogoče. Deležniki, vpleteni v proces objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij, se strinjajo, da je ohranitev tiskanih izdaj zelo pomembna. To izhaja tudi iz dejstva, da so monografije v primerjavi s članki precej daljše in zato veliko uporabnikov še vedno raje izbere tiskane monografije. Kljub temu pa so tudi elektronske monografije vedno številčnejše, zato je najbolje, da uporabnikom ponudimo obe različici.

Eelco Ferwerda (2015) navaja razloge, zakaj je tradicionalni model objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v zatonu:

- proračuni knjižnic za nakup monografije se krčijo,
- prodaja znanstvenih in strokovnih monografij stalno upada,
- višajo se stroški izdaje monografij.

Iz tega izhajajo tudi razlogi za potrebe po prehodu na model odprtega dostopa, ki jih navaja Ferweda (2015):

- odprti dostop poveča vidnost in širjenje monografije,
- odprti dostop izboljša znanstveni vpliv monografije,
- odprti dostop je pot k trajnostnemu razvoju založništva znanstvenih in strokovnih monografij.

3.5.1 Objava znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu

Objava znanstvena ali strokovne monografije v odprtem dostopu od avtorja (in založnika) zahteva pomembne odločitve na več ravneh: kakšen bo format monografije in pod kakšnimi licenčnimi omejitvami bo na voljo za uporabo, kako zagotoviti metapodatke ter na kakšen način objavo širiti (Ferweda in ostali 2013).

Monografija je lahko objavljena v različnih elektronskih formatih. Vsak format ima svoje prednosti in slabosti. Pdf format je enostaven za izdelavo in primeren za tiskanje, je pa težko berljiv na napravah z majhnimi zasloni. Besedilo v HTML ali XML formatu je bolj primerno za morebitne nadgradnje (na primer dodajanje povezav, multimedijskih vsebin) in zahtevnejše za ustvarjanje piratskih kopij, je pa manj primerno za tiskanje, izdelava monografije v XML formatu pa je tudi zelo kompleksna. EPUB je prilagojen za katerikoli zaslon, vendar pa je izdelava dela v tem formatu bolj zapletena in ne omogoča multimedijskih vsebin (Ferweda 2015).

Avtorji morajo tudi ustrezno zaščititi svoje intelektualno delo. Tradicionalna avtorsko pravna zaščita ne dovoljuje uporabe objave brez avtorjevega dovoljenja, zato se v okolju odprtega dostopa največkrat uporabljajo ustrezne licence. Najpogosteje so to licence Creative Commons, ki dovoljujejo uporabo dela brez avtorjevega posebnega dovoljenja, vendar pod pogoji, ki jih je določil avtor (ODKJG 2015b). Licence Creative Commons so široko uporabljene na področju serijskih publikacij, z nekaj prilagoditvami pa so ustrezne tudi za uporabo na področju monografij.

Za objavljanje znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu se pogosto priporoča licenca CC-BY-NC (priznanje avtorstva – nekomercialno), ki založnikom omogoča vzporedno prodajo tiskanih izdaj in premium različic dela (z dodatnimi vsebinami ali storitvami) v odprtem dostopu (Ferweda in ostali 2013). Financerji sicer spodbujajo uporabo licence z najmanj omejitvami oz. CC-BY (priznanje avtorstva).

Pomemben korak pri objavi znanstvene ali strokovne monografije v odprtem dostopu je tudi zagotovitev metapodatkov. Metapodatki namreč uporabnikom omogočijo, da delo sploh najdejo, omogočajo pa tudi izmenjavo med repozitoriji. Poleg običajnih podatkov, za katere je potrebno poskrbeti tudi v primeru zaprtega dostopa (naslov, avtor, založnik, ISBN, DOI, klasifikacija ...), je v primeru odprtega dostopa potrebno tudi jasno označiti vrsto licence ter jasno označiti, da gre za objavo v odprtem dostopu (Ferweda 2015, Ferweda in ostali 2013).

Važen odločitveni korak se nanaša tudi na diseminacijo objavljenega dela. Avtor se mora odločiti, kje bo svoje delo širil, da bo to čim bolj vidno javnosti. Poleg prisotnosti v digitalnih knjižnicah in spletnih iskalnikih, lahko avtor svoje delo širi tudi na različnih družbenih omrežjih. Poleg tega se lahko odloči za objavo v Directory of Open Access Books (DOAB) in na različnih komercialnih (Serials Solutions, Primo Central, EBSCO

Discovery Service) in nekomercialnih (WorldCat, BASE, Europeana) spletnih agregatorjih. Priporoča se tudi objava na osebni spletni strani, če jo avtor ima. Ne glede na razširjenost objave pa so ključen dejavnik čim boljše vidnosti znanstvene ali strokovne monografije v prostem dostopu optimizirani metapodatki (Ferweda 2015).

4 POSLOVNI MODELI OBJAVLJANJA ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH MONOGRAFIJ V ODPRTEM DOSTOPU

Kakršna koli resna razprava o tem, kako zagotoviti odprt dostop, mora odgovoriti na temeljno vprašanje: kdo plača? Vsaka objava in znanstvene ali strokovne monografije vključujejo stroške izdaje in distribucije. Če želimo zagotoviti trajnostno pot do odprtega dostopa, morajo biti ti stroški kriti (Crossick 2015). Založnik mora izbrati poslovni model, ki ne le sledi filozofiji odprtega dostopa, ampak hkrati tudi zagotavlja ustrezne prihodke za kritje izpada prihodkov od prodaje monografij.

»Poslovni model je v tem primeru definiran kot kombinacija deležnikov in procesov (vključno s pretokom sredstev), ki zagotavljajo dolgoročno opravljanje založniške dejavnosti. Da bi bil poslovni model lahko uspešen, mora zagotavljati pogoje za dolgoročno izdajanje znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu za vso zainteresirano javnost« (London Economics 2015, 5).

V tem poglavju bomo predstavili poslovne modele, ki se v svetu založništva že uporabljajo za objavljanje znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu. Te poslovne modele testirajo predvsem založniki s področju družboslovja in humanistike, saj je v teh disciplinah to bolj pogost način znanstvenega objavljanja. Za analizo jih razvrščamo v tri kategorije glede na vir financiranja: modeli, kjer stroške krije avtor, modeli, kjer stroške krije založba in modele, kjer stroške krije javnost. Predstavitev poslovnih modelov objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu temelji na naslednji avtorjih: Beech in Milloy (2015a, 2015b), Crossick (2015), Ferweda in ostali (2013), Jisc Inform (2015) in Open Access Directory (2015).

4.1 Modeli, kjer stroške krije avtor

Poslovni modeli, kjer stroške izdaje monografije v odprtem dostopu krije avtor, temeljijo na enakem načelu, kot ga poznamo pri objavi člankov v zlatem odprtem dostopu.

4.1.1 Book processing charges

Book processing charges (v nadaljevanju BPC) je strošek, ki ga mora plačati avtor založniku za objavo monografije v odprtem dostopu.

Obstaja več različic tega poslovnega modela, višina BPC pa je odvisna od tega, koliko formatov bo na voljo v odprtem dostopu in koliko jih bo iz odprtega dostopa izključenih.

4.1.1.1 PDF odprti dostop

BPC krijejo stroške objave PDF formata v prostem dostopu, založnik pa lahko prosto prodaja različice v drugih elektronskih formatih (epub, Kindle) in v tiskani izdaji.

Projekti, ki preizkušajo ta model: OAPEN-UK in OAPEN-NL.

4.1.1.2 Odprti dostop v vseh elektronskih formatih

BPC krijejo stroške objave monografije v vseh elektronskih formatih, založnik pa ima še vedno možnost prodaje tiskane verzije.

Projekti, ki preizkušajo ta model: Palgrave Open, Ubiquity Press.

4.1.1.3 HTML odprti dostop

BPC krijejo stroške objave HTML različice na spletu v odprtem dostopu, založnik pa lahko zaračunava dostop do drugih elektronskih formatov in prodaja tiskano verzijo.

Projekti, ki preizkušajo ta model: Bloomsbury Academic, Open Humanities Press, Open Book Publishers.

4.2 Modeli, kjer stroške krije založba

To so modeli, ki stroške izdaje monografije preložijo z avtorja oz. institucije na založnika. Založnik torej ne dobi povrnjenih stroškov, ampak mora prihodke ustvariti iz drugih virov.

4.2.1 Delna objava v prostem dostopu in tiskanje na zahtevo

Ta poslovni model je v osnovi podoben modelu BPC, s to razliko, da v tem primeru založba ne zaračunava BPC, ampak sama krije stroške objave monografije v odprtem dostopu. Običajno je v odprtem dostopu monografija na voljo v enem od elektronskih formatov, ostale elektronske formate in tiskano izdajo pa založba prodaja. Založba se lahko prosto odloča, katerega od formatov bo ponudila v prostem dostopu. Običajno je to HTML ali PDF format, ki sta najosnovnejši obliki, druge, bolj oblikovane formate, pa založba ponudi v prosti prodaji.

Različica tega poslovnega modela je tudi tiskanje na zahtevo (print on demand, v nadaljevanju POD), pri katerem založnik vse elektronske formate objavi v odprtem dostopu, tiskano različico pa lahko bralci kupijo po naročilu.

Projekti, ki preizkušajo ta model: ANU E Press, CK-12, Flat World Knowledge, Internet-First University Press, Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, Ledizioni – LEDIpublishing, Monash University Publishing, Re.Press, University of Adelaide Press, University of Chicago's Oriental Institute.

4.2.2 Freemium – storitve z dodano vrednostjo

Poslovni model freemium je splošno razširjen poslovni model, ki temelji na dejstvu, da nekdo, ki uporablja brezplačno osnovno storitev, to slej ko prej želi nadgraditi in za to tudi plačati. Freemium model mora biti torej sestavljen iz dveh storitev: iz osnovne (brezplačne) in nadgrajene (plačljive) (Boršnik 2012). V primeru monografij v odprtem dostopu založnik preko določene platforme članom (pogosto so to knjižnice) ponudi osnovno elektronsko različico monografije v odprtem dostopu (običajno je to html oblika). Če člani želijo, lahko dodatno plačajo določeno letno naročnino in si s tem zagotovijo tudi dostop do drugih formatov. Založnik lahko ponudi več nadgradenj osnovnega brezplačnega paketa, ki se med seboj razlikujejo v ponudbi in posledično tudi v višini letne naročnine. Poleg dostopa do drugih formatov, lahko ti paketi vključujejo še dodatne storitve, kot so polno iskanje po besedilu, navigacijska orodja, povezave na povezane vsebine, različne dodatne vsebine, prevodi besedila ... Ta poslovni model je pogosto uporabljen za izdajanje učbenikov. Tudi v tem modelu lahko POD predstavlja dodatno storitev.

Projekti ki preizkušajo ta model: Athabasca University Press, Ledizioni – LEDIpublishing, Newfound Press, Open Edition, OpenStax College, PaperC, The University of California Press.

4.2.3 Embargo

Ta poslovni model predvideva objavo monografije v odprtem dostopu po preteku vnaprej določenega časa ali po tem, ko založnik s prodajo pokrije vnaprej določen del stroškov.

4.2.4 Donacije

Tu založnik zbira donacije, lahko samo v določenem obdobju ali pa skozi celo leto. Donacije niso vezane na izdajo določenih naslovov, ampak na splošno podporo založniške dejavnosti.

Projekti, ki preizkušajo ta model: Wikibooks.

4.2.5 Oglaševanje

Pri tem modelu založnik financira izdaje monografij v odprtem dostopu s pomočjo oglaševanja. Oglasi se lahko pojavljajo med vsebino samo ali pa založniki prodajajo oglasni prostor tudi drugje, na primer na spletni strani.

Projekti, ki preizkušajo ta model: Bookboon, Gluejar, HarperCollins.

4.3 Modeli, kjer stroške krije javnost

Pri teh poslovnih modelih se v proces izdaje monografije v odprtem dostopu vključi še tretji deležnik, javnost. Javnost lahko predstavljajo posamezniki ali pa določene ustanove, na primer knjižnice.

4.3.1 Konzorcij institucij

Vzpostavi se konzorcij zainteresiranih institucij (pogosto so to knjižnice) in druge zainteresirane javnosti. Članice konzorcija skupaj krijejo stroške objave monografije v

odprtem dostopu. Cena je vnaprej dogovorjena z založnikom, članice pa nato posamezno krijejo del teh proizvodnih stroškov. Več članic v konzorciju pomeni tudi nižje stroške za posamezno članico. Od dogovora konzorcija z založnikom je tudi odvisno, kateri formati bodo na voljo v odprtem dostopu.

Projekti, ki preizkušajo ta model: Knowledge Unlatched.

4.3.2 Množično financiranje (Crowdfunding)

Ta model uporablja princip množičnega financiranja za izdajo monografij v odprtem dostopu. »Množično financiranje je način zbiranja sredstev v obliki manjših prispevkov s strani velikega števila podpornikov za uresničitev projektov« (Stičiče NVO Osrednje Slovenije 2013). Založnik torej preko platforme za množično financiranje zbira sredstva za izdajo določenega naslova v odprtem dostopu. Če uspe zbrati vnaprej določen znesek, monografijo izda v odprtem dostopu.

Projekti, ki preizkušajo ta model: Crowdbooks, Kickstarter, Open Book Publishers, De Gruyter.

4.3.3 Odkup avtorskih pravic

Ta poslovni model vključuje sponzorje (posamezniki, institucije, lahko tudi država), ki od založnika odkupijo avtorske pravice za posamezen naslov in nato monografijo ponudijo v prostem dostopu.

4.3.4 Subvencije institucij

Pri tem poslovnem modelu institucija (univerza ali univerzitetne knjižnice) subvencionira založniško dejavnost določenih založb, s katerimi ima sklenjen dogovor. Pri tem gre lahko za založbo, ki je del institucije, ali pa za neodvisno založbo. Subvencije so lahko namenjene samo izdaji monografij v odprtem dostopu ali pa pokrivanju drugih stroškov, na primer stroškov opreme, zaposlenih ... Ob tem ima založba še vedno možnost prodaje dela v določenih formatih, ki so izvzeti iz odprtega dostopa, lahko pa zahteva tudi plačilo BPC.

Projekti, ki preizkušajo ta model: Editions de l'Université de Bruxelles, The Open Humanities Press, Purdue University Press, Sydney University Press, The University of Colorado WAC Clearinghouse, Temple University, The University of Michigan Press, The University of Pittsburgh Press.

4.4 Analiza poslovnih modelov

Vsak poslovni model analiziramo glede na izpolnjevanje naslednjih kriterijev, ki smo jih definirali v metodološkem okviru:

- demokratizacija znanosti (enostaven in brezplačen dostop do znanstvenih izsledkov čim širši javnosti),
- ekonomski ter drugi učinki (stroški in koristi) za posamezne deležnike (avtorji, založniki, institucije/financerji, javnost).

Z analizo glede na kriterije poskušamo odgovoriti na prvo od raziskovalnih vprašanj:

- kateri poslovni modeli objavljanja monografij v odprtem dostopu so se izkazali kot učinkovitejši glede na izbrane kriterije?

OAPEN-UK so v marcu 2015 izvedli serijo delavnic v sklopu katerih so založniki, raziskovalci/avtorji in knjižničarji izvedli SWOT analizo poslovnih modelov za objavljanje znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu. Razpravljali so o prednostih (strengths), slabostih (weaknesses), priložnostih (opportunities) in grožnjah (threats) izbranih modelov (OAPEN-UK 2015).

Obravnavali so poslovne modele, za katere menijo, da so najbolj obetavni za širšo uporabo. Med izbranimi poslovnimi modeli so: BPC, delna objava v prostem dostopu, freemium – storitve z dodano vrednostjo, konzorcij institucij, množično financiranje in subvencije institucij.

Poslovne modele, ki temeljijo na donacijah, oglaševanju in embargu, udeleženci niso prepoznali kot ustrezne za širšo uporabo, zato analiza teh modelov ne temelji na OAPEN-UK razpravi. V analizo smo jih vključili, ker so zanimivi z vidika izbranih kriterijev.

4.4.1 BPC

Vsi deležniki so imeli pomisleke glede trajnosti sredstev za podporo poslovnemu modelu BPC. Objavo pri založbi, ki uporablja ta poslovni model, si lahko privoščijo le tisti avtorji, ki imajo dostop do fondov za financiranje objav v odprtem dostopu. To zavira tako raznovrstnost znanstvenih objav kot trajnostni razvoj poslovnega modela. Raziskovalci ta poslovni model postavljajo pod vprašaj tudi zaradi trenutno zelo visokih stroškov objave, ki si jih vsi avtorji ne morejo privoščiti. (Beech in Milloy 2015b). Ti trenutno za objavo monografije v odprtem dostopu znašajo na primer »pri založbi Palgrave 11,000 £ izplačano v enkratnem znesku, pri založbi de Gruyter 2,400 \$ na poglavje, pri založbi Manchester University Press 5,900 £ za 80.000 besed« (Beech in Milloy 2015a, 3). Knjižničarji tudi menijo, da je ta poslovni model v svojem bistvu preveč podoben tradicionalnemu modelu objavljanja, saj založba stroške za dostop do vsebine le prenaša z bralca na avtorja in zato ne predstavlja dovolj korenitih sprememb na tem področju. Kljub temu so se deležniki strinjali, da ta poslovni model ohranja integriteto znanstvenih objav, saj je ta model pogosto uporabljen in zato dobro prepoznaven. Prednost tega poslovnega modela vidijo tudi v tem, da zagotavlja dovolj finančnih sredstev za založnika, zato bi ti lahko prevzeli aktivnejšo vlogo v diseminaciji monografije (Beech in Milloy 2015b).

Ob tem se pojavlja vprašanje etičnosti večkratnih zaslužkov, saj nekatere založbe, poleg zaračunavanja stroškov objave avtorjem, tiskano različico objave ali določene elektronske različice prodajajo na trgu.

Ta poslovni model je privlačen tudi za predatorske oziroma plenilske založnike. To so založniki, ki »poskušajo izkoriščati raziskovalce in sistem odprtega objavljanja in se trudijo prikazati kot ugledne in verodostojne, čeprav to niso« (FDV 2015), zato morajo biti avtorji še posebno previdni pri izbiri založnika.

BPC z vidika demokratizacije znanosti: monografije, ki so objavljene v prostem dostopu po tem poslovnem modelu, so sicer javnosti brezplačno dostopne brez posebnih omejitev, razen tiste, ki izhaja iz dostopa do interneta. Problematično pa je, da so na tak način objavljene samo tiste monografije, katerih avtorji si objavo lahko privoščijo. Posledično bi se lahko zmanjšala raznolikost objav, saj bi lahko objavljali le še avtorji, ki izhajajo iz institucij z večjim proračunom.

BPC z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: avtorji so primorani plačati stroške objave. Te stroške lahko plačajo iz lastnega žepa, lahko pa tudi iz sredstev, ki jih je za raziskavo namenil financer, če je to dovoljeno. Tudi v tem primeru avtor stroške objave plača iz sredstev, ki so namenjeni za raziskavo, kar pomeni, da so zmanjšana sredstva za samo izvedbo raziskave. Ta poslovni model se zanaša tudi na denar iz skladov, namenjenih za objave v odprtem dostopu, ki naj bi jih ustanovile institucije ali financerji, kar zanje pomeni še dodatne stroške. Javnost v tem primeru do celotne vsebine lahko dostopa brezplačno, za uporabnike ta model ne predvideva stroškov. Založniki imajo v tem primeru zagotovljeno trajnostno financiranje svoje dejavnosti, poleg tega pa imajo lahko še dodatne prihodke od prodaje tiskanih ali določenih elektronskih različic dela, ki niso na voljo v odprtem dostopu. Prodaja je v tem primeru lahko sporna, saj založba prodaja delo, za katerega avtor plača stroške objave v odprtem dostopu. Zato bi morala založba ustrezno znižati BPC, sicer gre za dvojno zaračunavanje.

4.4.2 Delna objava v prostem dostopu

Deležniki so se strinjali, da je glavna težava tega poslovnega modela nezanesljivost finančnih prilivov, zato ni dovolj trajnosten. Ta model se zanaša predvsem na prodajo tiskanih različic, zato so bili deležniki skeptični glede tega, ali bodo založbe lahko prodale dovolj izvodov, da bodo s tem lahko krile stroške objave monografije v odprtem dostopu. Avtorji in založniki so pri tem modelu kot prednost izpostavili možnosti za diseminacijo, saj se tu, poleg novih, ohranijo vse tradicionalne poti za širjenje objave. Avtorji vidijo prednost tega modela tudi v ohranjanju tiskanih različic objav, saj te vidijo kot zelo pomemben del pri ohranjanju integritete znanstvenih objav. Knjižničarji so izpostavili tudi skrb glede raznovrstnosti objav v tem poslovnem modelu, saj bi lahko prišlo do tega, da bi založniki izdajali samo še potencialno komercialno bolj uspešne naslove (Beech in Milloy 2015b).

V okviru projekta OAPEN-NL so med drugim testirali tudi vpliv objave monografij v odprtem dostopu v pdf formatu na prodajo drugih elektronski različic in tiskanih izdaj (Jisic Inform 2015). Ugotovili so, da objava monografije v odprtem dostopu ni vplivala na prodajo monografije v drugih formatih in v tiskani obliki (Ferweda 2015).

Delna objava v prostem dostopu z vidika demokratizacije znanosti: tudi ta poslovni model sledi filozofiji odprtega dostopa, saj so dela, objavljena po tem modelu, vsem na voljo brezplačno v vsaj enem formatu. Ker založnik ne zaračunava stroškov objave, prodaja monografije v drugih elektronskih formatih ni sporna.

Delna objava v prostem dostopu z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: ta poslovni model je ugoden tako za javnost kot za institucije/financerje in avtorje. Zanje ta model ne predvideva dodatnih finančnih obveznosti. Založnik breme stroškov izdaje monografije prenese nase, prihodke pa skuša ustvariti s prodajo tiskanih različic in nekaterih drugih, bolj dodelanih elektronskih različic. Ta model sicer potencialno lahko zelo obremeni založnika, vendar pa raziskave kažejo, da odprti dostop ne vpliva bistveno na prodajo tiskanih izdaj.

4.4.3 Freemium – storitve z dodano vrednostjo

Deležniki so pri tem poslovnem modelu videli potencial za inovacije v smislu personalizacije ponudbe in ustvarjanja prihodka na podlagi tega. Hkrati se je pojavil dvom, ali bi bila javnost sploh zainteresirana za takšno ponudbo, a so mnenja, da je to odvisno predvsem od vsebin, ki bi jih založniki ponujali. Avtorji in knjižničarji kot potencialno slabost izpostavljajo vprašanje kvalitete, saj bi bila objava v odprtem dostopu lahko preveč okrnjena, če bi založniki želeli na tak način pridobiti več uporabnikov za plačljive storitve. Založniki opozarjajo tudi na investicije, ki bi jih založniki morali nameniti za razvoj takšne ponudbe (Beech in Milloy 2015b).

Freemium z vidika demokratizacije znanosti: ta poslovni model predvideva brezplačen dostop do osnovne oblike monografije za vse. Vendar pa obstaja možnost, da bi založniki to brezplačno izdajo preveč okrnili, kar bi pomenilo, da brezplačni dostop do celotne vsebine ne bi bil dejansko mogoč. Če pa bi založniki v odprtem dostopu ponudili celotno vsebino, potem ta poslovni model z vidika demokratizacije znanosti ni vprašljiv.

Freemium z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: avtor in institucija/financer v tem poslovnem modelu nimata dodatnih stroškov. Dodatni stroški oziroma dodatno delo za avtorja bi se pojavili le, če bi založnik zahteval, da avtor poskrbi za dodatno gradivo, ki bi ga založnik nato ponudil v premium različicah. Založnik mora v tem modelu investirati v postavitve potrebne infrastrukture za izvedbo tega modela, poleg

tega pa mora zagotoviti tudi potrebne dodatne vsebine za nadgradnjo ponudbe. Javnost lahko v tem primeru izbira med brezplačnim osnovnim dostopom ali plačljivimi dodatnimi storitvami.

4.4.4 Konzorcij institucij

Vsi deležniki so ta poslovni model prepoznali kot trajnostno naravnan in kot dobro podporo za široko diseminacijo znanstvenih objav. Strinjali so se, da imajo od tega modela vsi deležniki koristi. Avtorji so izpostavili tudi potencialne slabosti, in sicer možnost še daljšega obdobja od oddaje končne različice založniku do dejanske objave dela, saj model zahteva veliko usklajevanja med konzorcijem institucij in založnikom ter tudi znotraj konzorcija samega. Poleg tega obstaja nevarnost, da bi založniki začeli ponujati tako imenovane pakete naslovov, kot se to dogaja v tradicionalnem modelu objavljanja, da bi s tem izsilili tudi objavo manj zanimivih naslovov. Deležniki so se strinjali, da lahko ta model ogrozi raznovrstnost objav, saj bi bila lahko manj zanimiva nišna področja zapostavljena. Knjižničarji so izpostavili tudi problematiko neodvisnih avtorjev, saj gre pri tem modelu na nek način za podporo institucij pri objavljanju del raziskovalcev, ki so s to instituciji povezani (Beech in Milloy 2015b).

Konzorcij institucij z vidika demokratizacije znanosti: model predvideva brezplačen dostop do objav za vse. Lahko pa se zgodi, da bi bila področja, ki bi bila bolje zastopana v konzorciju, bolj v ospredju, kar bi pomenilo, da bi se izdajale pretežno monografije z določenih področij.

Konzorcij institucij z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: v tem modelu breme stroškov objave prevzamejo institucije. Stroški se sicer porazdelijo znotraj konzorcija, zato so končni stroški za posamezno institucijo manjši, kot bi bili, če bi se institucija odločila za samostojno financiranje (subvencije institucij). Založniki imajo na ta način zagotovljene prihodke, avtorji in javnost pa v tem primeru nimajo dodatnih stroškov.

4.4.5 Crowdfunding

Deležniki so se strinjali, da ta poslovni model ni trajnostno naravnan, saj ni mogoče vnaprej napovedati, pri kateri knjigi bo množično financiranje uspelo in pri kateri ne

bo. Prav tako so se strinjali, da gre v primeru uspešnega financiranja za zelo enostavno in netvegano pot objave, ki v celoti sledi filozofiji odprtega dostopa. Avtorje skrbi še raznolikost objav v tem poslovnem modelu, saj je izrazito populističen, širi se preko družbenih medijev, zato bi imeli prednost »udarnejši« naslovi. Se pa deležniki sicer strinjajo, da bi bil ta model primeren tudi za objavljane del nišnih področij (Beech in Milloy 2015b).

Crowdfunding z vidika demokratizacije znanosti: ta model predvideva objavo v odprtem dostopu, ki je brezplačno na voljo vsem, vendar le, če je znesek, ki ga določi založnik, dosežen. Prednost tega modela je, da odpira nove možnosti za promocijo znanstvenega dela že pred dejansko izdajo. Vendar je prav zato, ker se promocija pogosto širi prek družbenih omrežij, delo za strokovno javnost lahko na prvi pogled preveč komercialno in zato morda ne bi doseglo dovolj velike podpore za objavo. Morebiti pa bi celo doseglo podporo za objavo, vendar bi potem pri vrednotenju te objave lahko prišle v ospredje ocene o njeni komercialni naravi. Potencialna nevarnost je tudi ta, da bi dolgotrajen postopek zbiranja denarja zamaknil objavo dela do te mere, da izsledki ne bi bili več relevantni.

Crowdfunding z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: v tem modelu so stroški objave monografije v odprtem dostopu preneseni na vse, ki jih objava zanima dovolj, da so jo pripravljene sofinancirati. To so lahko avtorji, institucije/financerji, javnost ali celo založniki, vsak pa prispeva toliko, kot želi, kar je bistvena razlika v primerjavi s tradicionalno prodajo monografije. Postavlja pa se vprašanje, kdo financira objavo, če skupinsko financiranje ne uspe.

4.4.6 Subvencije institucij

Deležniki so se strinjali, da ta poslovni model ni trajnostno naravnano, saj se naslanja zgolj na subvencije institucij, kar pa ni povsem zanesljiv vir financiranja. Institucije ne morejo zagotoviti dolgoročnega financiranja, saj je to odvisno od njihovega proračuna. Avtorji so mnenja, da je ta poslovni model primeren predvsem za prehod iz zaprtega na odprti dostop. Knjižničarji in založniki so kot prednost tega poslovnega modela izpostavili tudi raznovrstnost objav, saj tako financirano izdajanje monografij ni naravnano na dobiček. Tako imajo vsi raziskovalci enake možnosti za objavo monografije, ne samo tisti, ki se ukvarjajo s komercialno uspešnejšimi tematikami. V

nasprotju z njimi pa so avtorji zaskrbljeni, da bi imele preko takšnega poslovnega modela institucije prevelik vpliv na odločanje o znanstvenih objavah (Beech in Milloy 2015b). Ta model je primernejši za univerzitetne založnike, ne pa toliko za komercialne založnike.

Subvencije institucij z vidika demokratizacije znanosti: tudi v tem poslovnem modelu je predvidena objava monografije v odprtem dostopu, ki je javnosti na voljo brezplačno. Ker pa objavo financira določena institucija, se lahko zgodi, da so tako objavljene le monografije z določenega ozkega področja, ki ga institucija pokriva.

Subvencije institucij z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: v tem modelu stroške objave v odprtem dostopu prevzame posamezna institucija, ki subvencionira založniško dejavnost določene založbe. Institucija tako nima prihrankov, ki jih z ukinitvijo naročnin in prodaje monografij odprti dostop sicer predvideva, vendar pa so stroški preusmerjeni v zagotavljanje odprtega dostopa. Založba ima tako pokrite stroške objave. Avtorji in javnost v tem primeru finančno ne prispevajo.

4.4.7 Embargo

Pogosto ga uporabljajo založniki, ki sicer delujejo po tradicionalnem modelu objavljanja. Ta model založniki uporabljajo predvsem zato, da si lahko zagotovijo prihodke od prodaje, preden je delo nato na voljo vsem. Slabosti modela so predvsem diseminacija, saj delo doseže širšo javnost šele po določenem obdobju, ko so lahko ugotovitve iz raziskave že zastarele. Tisti uporabniki, ki želijo do vsebine dostopati takoj, morajo dostop do nje kupiti.

Embargo z vidika demokratizacije znanosti: kriterij demokratizacije znanosti v tem primeru ni izpolnjen, saj polna vsebina ni dostopna vsem takoj, ampak le tistim, ki dostop do nje kupijo.

Embargo z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: v tem poslovnem modelu je razdelitev finančnih bremen takšna kot v tradicionalnem modelu objavljanja. Založnik krije stroške objave s prihodkom od prodaje dostopa do vsebine javnosti za določen čas. Za avtorja ekonomskih učinkov ni, stroški pa ostanejo enaki kot v tradicionalnem modelu objavljanja za institucije, ki želijo zagotoviti dostop takoj.

4.4.8 Donacije

Donacije kot samostojen poslovni model niso zanesljiv vir financiranja, zato o tem modelu ne moremo govoriti kot o samostojnem poslovnem modelu. Trajen vir dohodkov za pokrivanje stroškov objave v odprtem dostopu v tem primeru ni zagotovljen, saj so donacije odvisne predvsem od trenutne ekonomske situacije, zato mora založnik prihodke pridobiti še iz drugih kanalov.

Donacije z vidika demokratizacije znanosti: prednost tega modela je, da je vsebina objave v tem modelu brezplačno dostopna javnosti takoj. Potencialna nevarnost se pojavi v primeru, če donator pričakuje vpliv na vsebino objave ali postavlja omejitve glede objave.

Donacije z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: založnik stroške objave v odprtem dostopu krije z donacijami. Donira lahko kdorkoli, lahko tudi institucije/financerji, avtorji ali javnost, vendar k temu niso primorani, zato je pridobivanje donacij manj pogosto, saj bi zahtevalo dodatno delo založnika ali celo avtorja.

4.4.9 Oglaševanje

Oglaševanje nekateri založniki uporabljajo kot samostojen poslovni model, večina pa le kot dodaten vir dohodka. Ta poslovni model je primeren predvsem za večje, mednarodno prepoznavne založbe, ki imajo širok krog bralcev in so zato posledično tudi bolj zanimive za potencialne oglaševalce. Pojavlja pa se nevarnost zniževanja kakovosti monografije, če bi oglasi nadomestili vsebino v pomembnem delu monografije.

»Založba Bookbon, ki deluje po tem poslovnem modelu, svojo dejavnost financira z manjšim številom visoko kvalitetnih oglasov, razmerje med vsebino in oglasi pa je 85:15« (Open Access Directory 2015).

Oglaševanje z vidika demokratizacije znanosti: model predvideva takojšen brezplačen dostop do vsebine za vse. Tako kot pri donacijah, se tudi tu lahko pojavi potencialna nevarnost, če naročnik oglasa želi vplivati na dostopnost do vsebine ali na vsebino samo. Potencialna nevarnost je tudi, če bi založnik oglasom, morda celo nekakovostnim, namenil preveč prostora, kar bi znižalo kakovost celotne objave.

Oglaševanje z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: založnik stroške objave v odprtem dostopu krije s prodajo prostora za oglaševanje. Avtorji, institucije/financerji in javnost pri tem nimajo ekonomske vloge, razen če so v vlogi naročnika oglasa. Založnik mora nameniti precej časa iskanju primernih potencialnih naročnikov oglasa in dogovarjanju z njimi. Prav tako mora založnik graditi na svoji prepoznavnosti, da ga potencialni naročniki oglasov prepoznajo kot ustreznega za sodelovanje.

4.4.10 Odkup avtorskih pravic

Odkup avtorskih pravic prav tako ni trajnostno naravnan poslovni model, saj se založba ne more zanašati na možnost, da bo posamezna institucija ali država odkupila avtorske pravice za določeno delo in tako financirala objavo tega dela v odprtem dostopu. Ta model pride v poštev v primerih, ko gre za zelo pomembno delo, ki morda ni več na voljo v tiskani obliki, prav tako pa še ni digitalizirano.

Odkup avtorskih pravic z vidika demokratizacije znanosti: tudi v tem modelu je predviden takojšen brezplačen dostop za vse. V tem primeru gre navadno za posamezne naslove, ki imajo za določeno institucijo/državo posebno vrednost in se zato odločijo za odkup avtorskih pravic. Prav to je slabost tega modela, saj je v odprtem dostopu na voljo le nek določen naslov, za ostala dela pa mora založnik izbrati drug vir financiranja, kar lahko pomeni tudi zaprti dostop.

Odkup avtorskih pravic z vidika ekonomskih učinkov za deležnike: stroške objave v tem primeru nosi institucija ali celo država, ki se odloči za odkup avtorskih pravic. S tem založniku krije stroške objave monografije v odprtem dostopu. Za avtorja in javnost ni predvidenih stroškov v tem poslovnem modelu. Dejstvo pa je, da so primeri takšnega sodelovanja zaenkrat redki tudi v svetu, kar pomeni, da založba, ki bi svoje poslovanje gradila samo na tem poslovnem modelu, ne more obstajati.

4.4.11 Sklep

Zaenkrat še ni poslovnega modela objavljanja v odprtem dostopu, ki bi v celoti ustrezal vsem deležnikom. Obstaja pa nekaj potencialno dobrih in zanimivih modelov, ki bi se lahko razvijali še naprej. Katerega od teh modelov bi založnik izbral za svojega, je odvisno predvsem od tipa založnika, njegovih ciljev in pričakovanj. Nekateri poslovni modeli so bolj primerni za akademske založnike (na primer

subvencije institucij, konzorcij institucij), nekateri za večje komercialne založnike (na primer freemium), nekateri modeli (na primer delna objava v odprtem dostopu, BPC, množično financiranje) pa bi bili lahko primerni za manjše založnike. Poslovni modeli, ki temeljijo na embargu, donacijah, oglaševanju in odkupu avtorskih pravic se redkeje pojavljajo kot samostojen poslovni model in so na nek način le dopolnilo drugim poslovnim modelom in lahko služijo kot dodaten vir zaslужka. Založniki bodo najverjetneje morali kombinirati različne poslovne modele in na ta način morda razviti nove poslovne modele.

5 OBJAVLJANJE ZNANSTVENIH IN STROKOVNIH MONOGRAFIJ V ODPRTEM DOSTOPU V SLOVENIJI

Tudi v Sloveniji so nekateri že pred leti spoznali pomembnost odprtega dostopa. V preteklih letih je bilo izpeljanih nekaj projektov z namenom ozaveščanja o odprtem dostopu.

Leta 2008 se je Evropska komisija odločila za postopno uvedbo obveznega shranjevanja objav raziskovalcev v prostodostopne repozitorije in s tem za možnost prostega dostopa do rezultatov znanstvenoraziskovalnega dela. Zasnovala je pilot 7. okvirnega programa, ki je predvideval obvezno objavo v odprtem dostopu za znanstvene recenzirane članke, ki so nastali v okviru projekta sedmih tematskih področij. Del tega programa je bila tudi Slovenija. Za praktično izvedbo programa je poskrbel projekt Open AIRE. S triletnim projektom OpenAIRE je bila leta 2009 vzpostavljena ustrezna infrastruktura za odlaganje, dostop in nadzor nad objavami, ki so nastale v projektu sedmih področij. V projektu je Slovenijo zastopala Univerza v Ljubljani (Kotar 2010a).

Leta 2011 je nastal spletni portal OpenAccess Slovenia. OpenAccess Slovenia je slovenski nacionalni portal za promocijo odprtega dostopa v Sloveniji, predvsem odprtega dostopa v raziskovalnem okolju. Nastal je kot rezultat projekta vseh štirih slovenskih univerz, velikih raziskovalnih inštitutov, Narodne in univerzitetne knjižnice ter Centralne tehniške knjižnice (OpenAccess Slovenia).

S podporo projekta FOSTER (Facilitate Open Science Training for European Research) so v Sloveniji organizirane brezplačne delavnice za promocijo odprtega dostopa. Eden od izvajalcev delavnic je tudi Arhiv družboslovnih podatkov na Fakulteti za družbene vede (Arhiv družboslovnih podatkov 2015). FOSTER je sicer dvoletni evropski projekt, katerega cilj je predstavitev odprtega dostopa do publikacij in raziskovalnih podatkov raziskovalni skupnosti.

Zelo dejavni na področju promocije odprtega dostopa pa so predvsem knjižničarji in informacijski strokovnjaki. Ti so se že zelo zgodaj zavedali pomena odprtega dostopa. Zveza bibliotekarskih društev Slovenije je že leta 2010 organizirala strokovni posvet na temo odprtega dostopa z naslovom Prost dostop do dosežkov slovenskih znanstvenikov.

V nadaljevanju bomo najprej predstavili nekaj dobrih praks s področja objavljanja v odprtem dostopu v Sloveniji, nato pa bomo analizirali odzive v javni razpravi na osnutek Načel in določil glede odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov v Sloveniji v obdobju 2015-2020. V zadnjem delu bomo razjasnili, kateri izmed poslovnih modelov bi bil najprimernejši za prenos v slovensko okolje.

5.1 Primeri dobrih praks

Kljub temu, da objava znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu zaenkrat še ni obvezna, pa v Sloveniji že obstaja nekaj takšnih primerov. Nekaj univerzitetnih založb se je samoiniciativno ali na pobudo drugih deležnikov (knjižnice) že odločilo za (vsaj delno) implementacijo odprtega dostopa izven repozitorija (zlati dostop). Založniki so v večini izbrali model, kjer se delo v odprtem dostopu objavi v določeni elektronski obliki (najpogosteje je to pdf), tiskano izdajo pa ponudijo v prosti prodaji.

5.1.1 Fakulteta za družbene vede

Osrednja družboslovna knjižnica Jožeta Goričarja (v nadaljevanju ODKJG) si že dalj časa prizadeva za uveljavitev koncepta odprtega dostopa v Sloveniji. Dejavní so na področju promocije odprtega dostopa in podpore avtorjem ter tudi fakultetnim izdajam. Za raziskovalce pripravljajo posebne raziskovalne vodiče na temo odprtega dostopa. Vodič vsebuje poleg informacij o odprtem dostopu tudi pregled možnih licenc CC, pogojev objav založnikov ter postopkovnik oddaje objav v odprti dostop. Posebej se ODKJG posveča analizi kakovosti revij ter svetovanju avtorjem o plenilskih založniških praksah. Čeprav se knjižnica sama ne ukvarja z založniško dejavnostjo, so v sodelovanju z Založbo Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani in Centrom za politološke raziskave poskrbeli za objavo 57 znanstvenih in strokovnih monografij v Repozitoriju Univerze v Ljubljani (v nadaljevanju RUL). Te znanstvene in strokovne monografije, ki so bile izdane na fakulteti, so tako brezplačno in brez embarga na voljo vsem uporabnikom.

Založba Fakultete za družbene vede (v nadaljevanju Založba FDV) je sicer monografije ponudila v prostem dostopu na svoji spletni strani, vendar pa niso bile

dostopne v Repozitoriju. Monografije so v odprtem dostopu na voljo večinoma v pdf formatu. Nekateri naslovi obstajajo še v tiskani izdaji ali v formatu epub, te založba ponuja v prosti prodaji. Avtorji so v teh primerih materialne avtorske pravice prenesli na založnika, ta pa je dovolil objavo v odprtem dostopu in ob tem ni zaračunal dodatnih stroškov.

5.1.2 Založba Univerze na Primorskem

Založba trenutno ponuja 70 naslovov znanstvenih in strokovnih monografij v prostem dostopu. Monografije so na voljo v pdf in flipbook formatu, nekatere pa so tudi posebej prilagojene za uporabo na iPadu (flipbook za iPad). Uporabniki lahko do monografij dostopajo izključno preko spletne strani založbe, niso pa dostopne na primer preko Repozitorija Univerze na Primorskem (v nadaljevanju RUP).

5.1.3 Univerzitetna založba Management

Univerzitetna založba Management ima v odprtem dostopu na voljo 53 znanstvenih in strokovnih monografij. Monografije so dostopne preko njihove spletne strani. Založba vseh monografij ni prenesla v RUP, ampak je to storila le delno. Monografije so v odprtem dostopu na voljo v pdf formatu, tiskane različice pa založba prodaja v svoji knjigarni.

5.1.4 Znanstvena založba Filozofske Fakultete

Znanstvena založba Filozofske fakultete je ena največjih znanstvenih založb v Sloveniji. V odprtem dostopu ima trenutno objavljenih 16 naslovov. Vsebine so na voljo preko portala Open Monograph Press, ki zahteva registracijo. Izjema sta dva naslova, ki sta v pdf obliki dostopni preko spletne strani fakultete. Gre predvsem za učbenike in priročnike.

5.1.5 Založba Ekonomske fakultete Univerze v Ljubljani

Založba Ekonomske fakultete na svoji spletni strani ponuja 13 naslovov znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu. V odprtem dostopu so na voljo raziskovalne monografije, ki so bile izdane v zadnjih treh letih, starejša dela niso na

voljo. Naslovi so objavljeni v pdf formatu. Učbenike in druge monografije založba izdaja v zaprtem načinu. Prav tako tudi ta založba monografij ni v celoti prenesla v RUL.

5.1.6 Nacionalni portal odprte znanosti

Nacionalni portal odprte znanosti so leta 2013 vzpostavile slovenske univerze za odprti dostop do zaključnih del študija in objav raziskovalcev. Združuje repozitorije vseh štirih slovenskih univerz: Digitalno knjižnico Univerze v Mariboru (v nadaljevanju DKUM), Repozitorij Univerze v Ljubljani, Repozitorij Univerze na Primorskem in Repozitorij Univerze v Novi Gorici (v nadaljevanju RUNG). V repozitorijih se zbirajo in hranijo elektronske oblike zaključnih del študija in objave zaposlenih na univerzah (Nacionalni portal odprte znanosti 2013).

Z združitvijo teh repozitorijev v Nacionalni portal odprte znanosti je močno povečana vidnost slovenske intelektualne produkcije, obenem pa je tako že pripravljena infrastruktura za oddajo del v odprti dostop oziroma vzpostavljeni pogoji za izpolnjevanje določil bodočega slovenskega mandata, ki smo ga predstavili v poglavju 5.2.

Preko nacionalnega portala odprte znanosti, ki je še v pilotski fazi, je bilo dne 24. 08. 2015 v odprtem dostopu dostopnih 114.549 različnih del. Od tega jih je največ v RUL-u (70.828), sledijo DKUM (35.596), RUP (6.442) in RUNG (1.549).

Znanstvenih monografij je na voljo 425. Največ (301) v RUL-u, DKUM jih ima 65, RUP 51 in RUNG 2. Poleg tega sta po 3 znanstvene monografije prispevali tudi Digitalna knjižnica Slovenije (dLib) in Repozitorij SciVie.

V Nacionalnem portalu odprte znanosti se nahaja tudi 248 strokovnih monografij v prostem dostopu. V RUL-u jih je na voljo 194, v DKUM-u 40, v RUP-u 9 in v RUNG-u 1. dLib je prispeval 1 strokovno monografijo in Repozitorij SciVie 3.

Poleg repozitorijev štirih univerz sta znanstvene in strokovno monografije prispevala tudi dLib in Repozitorij Sci Vie. dLib je spletni portal za dostop do digitaliziranega znanstvenega in drugega gradiv, s katerim upravlja Narodna in univerzitetna knjižnica. Nudijo tudi pomoč pri objavi gradiva na spletu (v odprtem dostopu), predvsem za neodvisne raziskovalce, vse s tem povezane storitve pa so brezplačne (dLib). Repozitorij SciVie pa je namenjen shranjevanju e-gradiv in e-objav zaposlenih

na institucijah, ki so v repozitorij vključene. To so Gozdarski inštitut Slovenija, ki je tudi upravljalec repozitorija, Kmetijski inštitut Slovenije, Nacionalni inštitut za biologijo in Oddelek za lesarstvo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani (SciVie).

Ker je Nacionalni portal odprte znanosti v fazi prototipa, statistike še niso zanesljive, v nekaterih primerih gre za podvajanje oziroma dostop do polnih besedil ni na voljo. Po informacijah nekaterih knjižnic številke niso natančne, saj je upravitelj Nacionalnega portala odprte znanosti požel tudi dokumente, ki ne sodijo v repozitorij. Analiza tega problema presega okvir te naloge, po ocenah ODKJG je pravilna številka manjša za več tisoč dokumentov.

Slovenske univerzitetne založbe kažejo zanimanje za objavljanje znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu, čeprav je proces še v začetni fazi. Največ so v uresničevanje odprtega dostopa do znanstvenih in strokovnih monografij vložile članice Univerze v Ljubljani, med njimi največ Fakulteta za družbene vede in Ekonomska Fakulteta, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo in Biotehniška fakulteta. Znanstvene založbe izven univerzitetnih okolij trenutno še niso vključene v Nacionalni portal odprte znanosti.

5.2 Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020

»Julija 2012 so bili na ravni Evropske unije sprejeti dokumenti glede odprtega dostopa v Evropskem raziskovalnem prostoru. Z januarjem 2014 so z okvirnim programom financiranja Obzorje 2020 stopila v veljavo tudi določila glede odprtega dostopa. Enaka določila naj bi sprejele tudi države članice EU« (MIZŠ 2015).

Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije je v maju 2015 predstavilo osnutek dokumenta »Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020: načela in določila glede odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov v Sloveniji v obdobju 2015-2020«. Namen dokumenta Odprti dostop v Sloveniji 2015–2020 je oblikovanje nacionalnih načel in določil odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov, usklajenih z določili odprtega dostopa v okvirnem programu EU za raziskave in inovacije Obzorje 2020 (MIZŠ 2015).

Javna razprava o dokumentu je potekala med 19. 05. 2015 in 02. 06. 2015.

Dokument zahteva obvezen odprti dostop do vseh znanstvenih informacij, ki so rezultat raziskav, ki jih financira ali sofinancira Republika Slovenija. Pojem znanstvene informacije interpretira kot:

Recenzirani znanstveni raziskovalni članki (objavljeni v znanstvenih revijah), recenzirane znanstvene monografije in raziskovalni podatki, ki so pripravljene za nadaljnjo uporabo (podatki, obravnavani v objavah ter surovi podatki, pripravljene za analize, ki so predhodno šli skozi postopek digitalnega skrbništva, tudi če niso neposredno povezani z objavami) (Vlada RS 2015a, 9).

Določilo glede odprtega dostopa do recenziranih publikacij v Sloveniji je sestavljeno iz dveh korakov, prvi je shranitev publikacije v repozitorij in drugi zagotovitev odprtega dostopa do celotne vsebine publikacije preko repozitorija. Oba koraka sta predvidena tudi za odprti dostop do recenzirane znanstvene monografije ob upoštevanju avtorsko pravnega vidika. Recenzirana znanstvena monografija naj bi bila v obliki založnikove različice v repozitoriju dostopne najkasneje ob izdaji (Vlada RS 2015a).

Vlada RS (2015) v osnutku dokumenta opredeljuje, da: »stroški objave odprto dostopnega recenziranega članka (Article Processing Charges, APC) v odprto dostopni znanstveni reviji in v hibridni znanstveni reviji ter odprto dostopne znanstvene monografije so upravičeni stroški za povračilo v času trajanja raziskave«, vendar pa »stroški zlatega odprtega dostopa do publikacij, odprtih monografij in odprtih objav v hibridnih revijah, ki so nastali po zaključku projekta, niso upravičeni do povračila iz sredstev, namenjenih za raziskave« (Vlada RS 2015a, 19). Vsi stroški, ki bodo imeli račun z datumom iz obdobja projekta, bodo tako lahko poravnani iz sredstev, namenjenih za raziskavo (Vlada RS 2015b). Med upravičene stroške šteje tudi BPC.

Dokument ob tem spodbuja tudi zagotavljanje odprtega dostopa do drugih vrst znanstvenih publikacij, od katerih so lahko nekatere tudi nerecenzirane (znanstvene monografije, knjige, objavljena predavanja v zbornikih, siva literatura – poročila ...) (Vlada RS 2015a).

Na drugi strani dokument založnikom revij s sedežem v Sloveniji, ki vsebujejo recenzirane članke in je njihovo izdajanje v obdobju od leta 2015 do leta 2020 sofinancirano z nacionalnimi javnimi sredstvi, nalaga zagotovitev odprtega dostopa

do svojih del. Prav tako morajo biti v odprtem dostopu dosegljivi tudi raziskovalni podatki, ki so podlaga teh objav. Za založnike s sedežem v Sloveniji, ki so v obdobju od leta 2015 do leta 2020 prejemniki nacionalnih javnih sredstev, pa dokument ne predvideva obvezne uvedbe odprtega dostopa, ampak jih k temu zgolj spodbuja. Spodbuja jih k prizadevanju za izdajanje monografij v poslovnih modelih, ki bodo omogočali odprti dostop do celotnih besedil znanstvenih monografij ob objavi in označitev avtorsko pravnega vidika s prostimi licencami (Vlada RS 2015a).

Z vidika odprtega dostopa do znanstvenih in strokovnih monografij dokument predvideva obvezno objavo v odprtem dostopu le za recenzirane znanstvene monografije, objavo ostalih, nerecenziranih, pa le priporoča. Prav tako dokument za slovenske založnike ne predvideva obveznega objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu, ampak ga le spodbuja.

Kljub temu pa bi lahko trdili, da s tem, ko dokument od avtorjev zahteva objavo recenziranih znanstvenih monografij v odprtem dostopu, to zahteva tudi od slovenskih založnikov.

V javno razpravo o osnutku dokumenta se je vključilo 7 založnikov, od tega 5 založnikov izdaja (tudi) znanstvene in strokovne monografije. O javni razpravi je bilo sicer obveščenih 144 založnikov (Vlada RS 2015b). Razpravljati o razlogih, zakaj je bil odziv s strani založnikov na javno razpravo razmeroma majhen, je na tem mestu nemogoče, vendar pa bi bil lahko pokazatelj določene stopnje nezanimanja za vprašanja odprtega dostopa.

V javno razpravo so se vključile naslednje založbe, ki se ukvarjajo z izdajanjem znanstvenih in strokovnih monografij: Založba Aristej, Uradni list RS, IUS Software, Znanstvena založba Filozofske fakultete univerze v Ljubljani in Založba Univerze na Primorskem.

Stališče večine založnikov v javni razpravi je, da prosti dostop pomeni zaton in propad njihove dejavnosti ali v najboljšem primeru pomembno znižanje kakovosti znanstvenih objav. Izjema pri tem je le Založba Univerze na Primorskem, ki ima odprti dostop že delno implementiran v svojem založniškem modelu.

»Zahteva, da so vsi recenzirani članki odprto dostopni na internetu takoj ob objavi, torej brez kakršnegakoli obdobja embarga, bo povzročila, da znanstvenih publikacij

ne bo več mogoče izdajati na komercialni podlagi, saj je pričakovati popoln upad prihodkov od naročnin in prodaje« (Iskra 2015, Peterka 2015).

»Majhnost Slovenije ne omogoča preživetja znanstvenim založbam zgolj na tržni osnovi, obstoječi način sofinanciranja izdajanja znanstvenih monografij pa pokriva samo omejen del stroškov izdaje. Preostali del stroškov teh izdaj in svojega dela so si doslej založbe lahko povrnile s prodajo na trgu (knjižnicam, posameznikom), z odprtim dostopom pa to ne bo več mogoče.« (Antončič 2015).

»Odprti pristop v osnovi samo prenaša finančno breme z bralca na avtorja. Ker pa v slovenskih razmerah ni mogoče pričakovati, da bi avtorji ali njihove raziskovalne organizacije plačevale objave domačim založnikom, slednjih v prihodnosti najbrž ne bo več« (Antončič 2015).

Ti založniki so tudi mnenja, da bi v primeru uresničitve določil iz osnutka, država morala znanstveno založniško dejavnost financirati v celoti, ne zgolj sofinancirati kot doslej.

»Če bi bili zaradi določil odprtega dostopa slovenski akademski založniki prikrajšani za ta pridobljena sredstva, bi jih morali javni sofinancerji ustrezno nadomestiti. V tem smislu bi pri prosto dostopnih publikacijah morali govoriti o polnem financiranju objave, ne zgolj delnemu sofinanciranju« (Rudolf 2015).

V primeru uveljavitve zahtev iz osnutka strategije odprtega dostopa bo mogoče ohraniti dosednji obseg znanstvenega tiska v Sloveniji samo z bistvenim povečanjem javnega sofinanciranja izdajanja znanstvenih revij in publikacij, ki bo nadomestilo dosedanje prihodke od njihove prodaje. V nasprotnem primeru bo znanstvena založniška dejavnost v Sloveniji zamrla oziroma bo prepuščena bolj ali manj prostovoljnemu delu samih raziskovalcev (Iskra 2015, Peterka 2015).

Nekateri založniki predvidevajo tudi nujnost zaračunavanja stroškov izdaje znanstvenih del v odprtem dostopu avtorjem, čeprav hkrati priznavajo, da to ni najboljša rešitev.

»Morda bomo od avtorjev prisiljeni zahtevati celo, da krijejo del stroškov izdaje revije, kar pa bo neizbežno zmanjšalo interes za objavljanje v slovenskih znanstvenih publikacijah« (Iskra 2015, Peterka 2015).

»Znanstvene založbe bodo torej bodisi propadle, bodisi bodo poskusile delovati po istem modelu kot tuje, namreč da bodo stroške zaračunavale avtorjem« (Antončič 2015).

Založbi Ius Software in Uradni list Republike Slovenije predlagata tudi uvedbo embarga. Pripombe teh dveh založb so sicer povsem enake, razlikujejo se zgolj v dolžini embarga. Medtem ko prva predlaga 24-mesečni embargo, druga predlaga 36-mesečnega. Obe založbi tudi navajata, da sta do sedaj avtorjem plačevali honorarje, z uvedbo odprtega dostopa pa to ne bo več mogoče.

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ima že nekaj izkušenj z odprtim dostopom, saj so do sedaj že izdali nekaj publikacij v prostem dostopu. Kljub temu imajo o odprtem dostopu enake pomisleke kot drugi založniki. Poleg tega izpostavljajo tudi vprašanja o nadaljnjem obstoju tiskanih monografij:

Osnutek dokumenta prav tako ne navaja, kaj se bo zgodilo s tiskanimi izdajami znanstvenih publikacij. Bodo še vedno sofinancirane? Bo morala biti tiskana knjiga na voljo brezplačno? Če ja, v kolikšni nakladi? Kdo bo v tem primeru kril stroške distribucije? Tiskane izdaje znanstvenih publikacij imajo po naših izkušnjah še vedno zelo veliko vrednost in jih vsekakor ne bi smeli ukiniti, v nasprotnem primeru bodo znanstvene publikacije povsem izginile iz knjižnih in knjigarn, s tem pa se bo dostopnost tovrstnih publikacij zelo zmanjšala (Rudolf 2015).

Vlada RS sicer predvideva odprti dostop do slovenskih sofinanciranih znanstvenih revij in monografij v elektronski obliki na svetovnem spletu, kar ne vključuje tiskanih različic.

Ob tem Znanstveno založbo Filozofske fakultete skrbi tudi tveganje »da bo v prihodnosti rokopis članka/monografije (brez strokovnega urejanja, lektoriranja in oblikovanja) v elektronski obliki izenačen z znanstveno objavo« (Rudolf 2015).

Vlada RS odgovarja, da bo »recenzirani prednatis v zelenem odprtem dostopu različica, ki omogoča brezplačen dostop do vsebine za uporabnika, vendar pa sta objavljeni članek oziroma monografija tista, ki štejeta za gradnika znanosti, in se uporabljata za vrednotenje« (Vlada RS 2015b, 24).

Založba Univerze na Primorskem, ki ima z odprtim dostopom prav tako že izkušnje, pa takšnih pomislekov nima. Nasprotujejo pa morebitnemu financiranju stroškov objave v odprtem dostopu s strani financerja v primeru komercialnega založnika.

»O APC menimo, da gre v primeru, če se stroški APC pri komercialnem izdajatelju pokrivajo iz javnih sredstev projekta ali kakršnihkoli javnih sredstev, za prikrito nedovoljeno državno pomoč zasebnemu založniku« (Vinkler 2015).

Odziv založnikov v javni razpravi na osnutek dokumenta o odprtem dostopu v Sloveniji je bil torej v večji meri negativen. Podporo odprtemu dostopu je zaslediti le med univerzitetnimi založbami. Komercialni založniki pa uvedbo prostega dostopa vidijo kot grožnjo njihovi dejavnosti in ne kot priložnost za razvoj.

Iz javne razprave o osnutku načel in določil glede odprtega dostopa je mogoče razbrati razkol med univerzitetnimi založbami na eni strani in komercialnimi založbami na drugi. Potrebno pa je poudariti, da so tako ene kot druge za svojo dejavnost delno sofinancirane iz javnih sredstev. Medtem, ko so univerzitetne založbe bolj naklonjene odprtemu dostopu in ga nekatere počasi vnašajo tudi v svojo dejavnost, imajo komercialni založniki do odprtega dostopa izrazito odklonilen odnos.

Razlogi za upor proti prostemu dostopu so enaki kot pri založnikih v tujini: bojazen pred upadom prihodka od prodaje. Kot nadomestilo tega izpada, založniki v prvi vrsti navajajo povečanje subvencij s strani države ali zaračunavanje stroškov objave avtorjem, poleg tega pa nekateri omenjajo tudi potrebo po embargu. Nobena od založb ne nakazuje uvedbe alternativnih poslovnih modelov financiranja, s katerimi bi pridobili morebitna izpadla sredstva. Osnutek določil zvišanja sofinanciranja je predviden, zato bo razmislek o alternativnih modelih vsekakor potreben.

Iz javne razprave je razvidno, da je realizacija odprtega dostopa do znanstvenih in strokovnih monografij v Sloveniji še v začetni fazi.

Založniki se še ne zavedajo, da v tradicionalnem modelu objavljanja založnik res lahko pridobi dobiček s prodajo pravice za branje, vendar pa »je število kupcev majhno, informacija o raziskavi slabo razširjena, slabo vključena v podstat znanosti in manj citirana. Odprto dostopna publikacija je brezplačno dostopna kateremu koli bralcu na svetu, zato je pričakovati večjo odmevnost rezultatov javno financirane raziskave, objavljene v odprto dostopni publikaciji« (Vlada RS 2015b, 22).

Založniki se tudi ne zavedajo prednosti odprtega dostopa za majhne založnike, kar slovenski založniki v primerjavi z mednarodnimi korporacijami so. Ravno odprti dostop jim nudi možnost konkuriranja veliko večjim tujim založbam z alternativnimi modeli (so)financiranja in večjo prepoznavnostjo preko odprtih objav.

Izpostaviti je potrebno tudi dejstvo, da osnutek predvideva obvezno objavo v odprtem dostopu za recenzirane znanstvene monografije in še to le za tiste, ki so rezultat javno financiranih raziskav. Osnutek torej založnikom daje možnost postopnega prehoda na objavljanje v odprtem dostopu. Založniki bi v začetku še vedno lahko del sredstev pridobili s prodajo monografij, ki so iz osnutka izvzete, kar bi jim omogočilo čas za preizkušanje različnih poslovnih modelov in nato postopen prehod na odprti dostop za vse znanstvene in strokovne monografije.

5.3 Poslovni modeli v Sloveniji

Vlada RS za založnike sicer omenja možnost novih, drugačnih poslovnih modelov, s katerimi bi založniki lahko prihodke dobili iz drugih kanalov, vendar ne navaja, kateri bi to bili.

V nadaljevanju bomo opredelili, kateri izmed poslovnih modelov, ki smo jih predstavili in analizirali v poglavju 4, bi bili primernejši in kateri manj primerni za prenos v slovensko okolje.

Problem, ki se pojavi v zvezi z zaračunavanjem stroškov objave avtorjem je, da ta poslovni model predvideva obstoj fondov oziroma skladov za financiranje teh stroškov. V Sloveniji pa takšnih skladov zaenkrat še nimamo. Vsekakor bi lahko institucije, predvsem univerze, razmislile o vzpostavitvi takšnih skladov, čeprav jih osnutek določil o odprtem dostopu zaenkrat ne predvideva. Osnutek dokumenta sicer predvideva, da bo ta strošek upravičen za povrnitev iz sredstev, namenjenih za raziskavo, vendar pa to pomeni, da bo moral raziskovalec sredstva prerazporediti na tak način, da mu bo po izvedbi raziskave ostalo dovolj sredstev za objavo izsledkov raziskave v odprtem dostopu.

Problematičen za implementacijo v Sloveniji je tudi poslovni model, ki predvideva subvencije institucij. Čeprav so v tujini ta model izpostavili kot zelo primeren za prehod iz zaprtega na odprti dostop, pa je v Sloveniji dejstvo, da so institucije zelo

obremenjene, in da se jim proračuni stalno zmanjšujejo. Poleg tega morajo institucije, predvsem knjižnice, v vmesnem obdobju, ko vse objave še niso na voljo v odprtem dostopu, še vedno večino sredstev namenjati za pokrivanje dragih naročnin. Boljša možnost bi bil poskus uvedbe konzorcija institucij, saj bi se strošek v tem primeru porazdelil na več institucij. Zato bi bilo smiselno, da institucije, predvsem knjižnice, preučijo možnosti vzpostavitve takšnega konzorcija v slovenskem prostoru.

Poslovni model freemium bi bil težji za implementacijo z vidika založnika. Ta poslovni model namreč predvideva večje število zainteresiranih uporabnikov, ki bi bili pripravljeni plačati za dostop do dodatnih vsebin. Poleg tega od založnika zahteva investicijo v postavitev infrastrukture za takšne storitve, kar bi bilo morda za slovenske založnike preveliko breme. Ta poslovni model se sicer uporablja predvsem za učbenike, zato bi bila tudi v Sloveniji smiselna uporaba tega modela za učbeniško gradivo, če bi se založnik tako odločil. Učbeniki po predvidenih smernicah namreč niso predmet obveznega odprtega dostopa.

Po našem mnenju bi bil najprimernejši za začetno testiranje odprtega dostopa do znanstvenih monografij v Sloveniji poslovni model delne objave v odprtem dostopu. Založnik bi monografijo objavil v odprtem dostopu v na primer pdf formatu, ob tem pa bi še vedno imel možnost prodaje tiskanih različic. Rezultati testiranj namreč kažejo, da objava naslova v elektronski različici v odprtem dostopu ne vpliva na prodajo istega naslova v tiskani obliki. Elektronska različica v odprtem dostopu bi bila na voljo v ustreznem repozitoriju in posledično tudi na Nacionalnem portalu odprte znanosti. Infrastruktura za odprti dostop torej že obstaja, zato založnik pri tem ne bi imel dodatnih stroškov. Prav tako bi založnik presodil, ali je smiselna izdelava monografije tudi v drugih elektronskih različicah, ali bi imel pri tem več stroškov ali več koristi. V primeru, da bi se odločil za izdelavo tudi drugih elektronskih različic, bi tudi te lahko ponudil v prosti prodaji. To bi tudi pomenilo, da bi institucije in financer morali dovoliti uporabo takšnih licenc, ki bi prodajo dovoljevale.

Poleg tega bi zanimivo dopolnitev tega modela predstavljal tudi poslovni model množičnega financiranja. Ta bi morda prišel v poštev v primeru monografij v angleškem jeziku, ki bi obravnavale katero od bolj nenavadnih ali široko uporabnih tematik. Založnik bi v tem primeru uporabil katero izmed tujih platform za množično financiranje, v primeru, če množično financiranje ne bi uspelo, pa bi za izdajo monografije še vedno lahko uporabil drug poslovni model. Založnik bi moral ob tem

paziti na čas objave, saj bi pobudo za financiranje na platformi moral objaviti dovolj zgodaj, da bi imel še vedno čas izpeljati objavo brez zamud v drugem poslovnem modelu, če bi bilo to potrebno.

Oglaševanje in donacije pa slovenski založniki s pridom uporabljajo tudi že kot dopolnitev tradicionalnega modela objavljanja.

6 ZAKLJUČEK

»Odprti dostop do rezultatov javno financiranih raziskav predstavlja dodano vrednost znanstvenoraziskovalnega dela za nadaljnje raziskave, gospodarstvo in celotno družbo. Izboljša dostop do rezultatov javno financiranih raziskav ter njihovo vidnost, pospešuje raziskovalno dejavnost, spodbuja znanstveno produktivnost in razširjanje znanja« (Vlada RS 2015a, 4).

Čeprav je bil do sedaj bolj v ospredju odprti dostop do znanstvenih člankov, je vedno več zanimanja tudi za področje znanstvenih in strokovnih monografij. Digitalizacija na področju monografij je v primerjavi z revijami v zaostanku, a se zdi, da je v vzponu vse več iniciativ za razvoj odprtega dostopa do znanstvenih in strokovnih monografij (Ferweda in ostali 2013).

Za potrebe objavljanja znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu je nastalo že precej poslovnih modelov. Poslovni modeli so v večini še v fazi testiranja, zato še ni dokončnih izsledkov o tem, kateri modeli so se v praksi izkazali bolje in kateri slabše.

Kriterij demokratizacije znanosti je izpolnjen v primeru delne objave v odprtem dostopu, konzorcija institucij, subvencij institucij, množičnega financiranja, odkupa avtorskih pravic, oglaševanja in donacij (tu je treba upoštevati potencialne nevarnosti, ki smo jih omenili v poglavju 4.4). V primeru BPC je kriterij sicer izpolnjen, problematično pa je, da so v odprtem dostopu objavljena le dela, za katera so avtorji to plačali. V primeru poslovnega modela freemium, je kriterij demokratizacije znanosti prav tako izpolnjen, vendar pa se lahko zgodi, da je v prostem dostopu na voljo preveč okrnjena različica v primerjavi s plačljivim dostopom. Poslovni model, ki temelji na embargu, pa kriterija demokratizacije znanosti ne izpolnjuje.

Ekonomski učinki za posamezne deležnike se razlikujejo od modela do modela (glej Tabelo 6.1). Poslovne modele glede na ekonomske učinke lahko v grobem razdelimo v tri skupine: poslovni modeli, kjer stroške objave nosi avtor, poslovni modeli, kjer stroške objave nosi založba in poslovni modeli, kjer stroške objave nosi javnost.

Tabela 6.1: Ekonomski učinki poslovnih modelov za deležnike

Poslovni model	Avtor plača	Založnik plača	Institucija/financer plača	Javnost plača
BPC	da	ne	da, če avtorju zagotovi sredstva za plačilo BPC	ne
Delna objava v odprtem dostopu	ne	da	ne	ne
Freemium	ne	da	ne	ne, razen, če se odloči za zakup dodatnih storitev
Embargo	ne	ne	ne	da
Donacije	ne, razen, če je v vlogi donatorja	ne	ne, razen, če je v vlogi donatorja	ne, razen, če je v vlogi donatorja
Oglaševanje	ne, razen, če je v vlogi naročnika oglasa	ne	ne, razen, če je v vlogi naročnika oglasa	ne, razen, če je v vlogi naročnika oglasa
Konzorcij institucij	ne	ne	da	ne
Množično financiranje	ne, razen, če se odloči za prostovoljni prispevek	ne	ne, razen, če se odloči za prostovoljni prispevek	ne, razen, če se odloči za prostovoljni prispevek

Odkup avtorskih pravic	ne	ne	ne, razen, če se odloči za odkup avtorskih pravic	ne
Konzorcij institucij	ne	ne	da	ne

Kaže, da poslovni model, ki bi v celoti ustrezal zahtevam vseh deležnikov, še ne obstaja. Izbira poslovnega modela, ki bi bil najprimernejši za določenega založnika, je odvisna predvsem od tega, za kakšnega založnika gre ter kakšna pričakovanja ima založnik od poslovnega modela. Nekateri poslovni modeli so bolj primerni za založnike, ki delujejo v akademskem okolju in so del univerze ali fakultete. Odvisna pa je tudi od tega, kakšno podporo institucij/financerja ali javnosti lahko založnik pričakuje. Takšna modela sta na primer konzorcij institucij ali subvencije institucij, saj so ti založniki že povezani z institucijami, ki so prav tako del iste univerze ali fakultete in je zato bolj verjetno, da bodo institucije na takšen način pripravljene podpreti objavljane znanstvenih monografij za svoje raziskovalce. Drugi modeli, na primer freemium, so bolj primerni za večje komercialne založnike, ki imajo večje število bralcev in med njimi uživajo visoko spoštovanje, saj je tako več verjetnosti, da se bo dovolj uporabnikov odločilo za plačljive dodatne storitve. Prav tako mora založba za zagon takšne storitve imeti dovolj finančnih sredstev, ker v začetku delovanja najverjetneje še ne bi bilo dovolj prihodkov za kritje stroškov. Nekateri poslovni modeli, na primer delni odprti dostop, množično financiranje, BPC, pa so lahko primerni tudi za manjše zasebne založnike, saj ne zahtevajo začetnega finančnega vložka, poleg tega pa ti modeli niso odvisni od povezanosti z institucijami ali od velikega števila stalnih bralcev. Obstajajo tudi poslovni modeli, ki bi samostojno težko zadostovali, vendar bi lahko služili kot dodaten vira zaslužka (donacije, oglaševanje). Zato bodo založniki pri prehodu na odprti dostop najverjetneje morali kombinirati več poslovnih modelov.

V Sloveniji je razvoj odprtega dostopa še na začetku, ne samo razvoj odprtega dostopa do znanstvenih in strokovnih monografij, ampak tudi razvoj odprtega

dostopa do znanstvenih člankov. S tem, ko bodo v veljavo stopila Načela in določila glede odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov v Sloveniji v obdobju 2015-2020, bodo tudi slovenski raziskovalci in založniki neposredno soočeni z objavljanim v odprtem dostopu. Osnutek dokumenta namreč predvideva obvezen odprti dostop do vseh znanstvenih informacij, ki so rezultat raziskav, ki jih financira ali sofinancira Republika Slovenija, kar vključuje tudi recenzirane znanstvene monografije. Objava ostalih znanstvenih in strokovnih monografij ne bo obvezna, jo pa Vlada RS spodbuja. S tem je založnikom na neka način dana tudi priložnost, da izvedejo postopen prehod na objavljane monografij v odprtem dostopu. V tem obdobju lahko na eni strani testirajo različne poslovne modele objavljanja v odprtem dostopu, hkrati pa so še vedno deležni prihodkov od prodaje monografij, za katere ni predviden obvezen odprti dostop.

Iz javne razprave, ki je spremljala osnutek dokumenta, je razvidno precejšnje nezadovoljstvo nad uvedbo obveznega odprtega dostopa. Slovenski založniki v javni razpravi so razdeljeni na tiste, ki odprti dostop vsaj delno podpirajo, in tiste, ki odprtemu dostopu nasprotujejo. Med prvimi so predvsem akademski založniki, ki že imajo nekaj izkušenj z objavljanim znanstvenih in strokovnih monografij v odprtem dostopu. V teh primerih gre za selektiven odprti dostop, saj so nekatere založbe izbrana dela objavile v odprtem dostopu, večino pa v zaprtem dostopu. Zaenkrat v Sloveniji še ne obstaja založba, ki bi monografije izdajala izključno v odprtem dostopu, in ki bi imela preizkušen ali vsaj izbran poslovni model za to. Na drugi strani pa so komercialni založniki, katerih odziv na predvidene obveze je bil negativen, pa tudi izkušenj z objavljanim v odprtem dostopu še nimajo.

Slovenske založnike skrbi predvsem financiranje objavljanja znanstvenih monografij v odprtem dostopu. Tradicionalni model objavljanja jim namreč zagotavlja redne prihodke. Slovenski založniki, izdajatelji znanstvenih publikacij, sicer prejemajo subvencije, njihovo dejavnost namreč delno sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Prihodki od prodaje monografij tako ne krijejo celotnega izvajanja dejavnosti, ampak le delno. Kljub temu so založniki v primeru obveznega odprtega dostopa izpostavili potrebo po višanju subvencij in/ali zaračunavanju stroškov objave avtorjem. Založniki so odprti dostop prepoznali predvsem kot grožnjo njihovi dejavnosti in ne kot priložnost za izboljšavo obstoječega sistema. Slovenskih založnikov seveda ne moremo primerjati s »pohlepnimi«

mednarodnimi korporacijami, zaradi katerih je pobuda za odprti dostop nastala, vendar pa imajo koristi od odprtega dostopa tudi manjši založniki, saj lahko v tem okolju lažje konkurirajo večjim založnikom. Kljub temu je bil odziv založnikov pričakovan, saj osnutek dokumenta ne predvideva posebnih sredstev za implementacijo odprtega dostopa, kar pomeni, da bodo morali zanje poskrbeti sami, vsak na svoj način. Iz javne razprave je razvidna zaskrbljenost zaradi morebitnega zaračunavanja stroškov avtorjem. Na te pomisleke Vlada RS odgovarja, da imajo avtorji še vedno možnost izbire takšne poti odprtega dostopa, ki ne predvideva zaračunavanja stroškov avtorjem. Ob enem pa Vlada RS na skrbi založnikov, da bo odprti dostop ogrozil njihovo dejavnost, saj naj ne bi več imeli prihodkov od prodaje revij/monografij, odgovarja, da imajo še vedno možnost zaračunavanja stroškov za objavo avtorjem. Ti stališči sta med seboj nasprotujoči in ni možnosti, da bi bili hkrati izpolnjeni.

V slovenskem okolju bi bil po mojem mnenju najbolj ustrezen poslovni model delne objave v odprtem dostopu. Na ta način bi bil zagotovljen prosti dostop do vsebin za javnost, založniki pa bi lahko del prihodka pridobili s prodajo tiskanih in nekaterih digitalnih različic. Zanimiva dopolnitev bi bila lahko tudi model množičnega financiranja, predvsem v primeru del v angleškem jeziku. Poslovni model, ki temelji na BPC, je problematičen, ker Slovenija še nima vzpostavljenih skladov za kritje teh stroškov. Prav tako so problematične subvencije institucij, saj te večino svojega proračuna še vedno namenjajo plačilu za dostop do vsebine, ki je objavljena v tradicionalnem modelu objavljanja. Veljalo pa bi razmisliti o ustanovitvi konzorcija institucij, saj bi se na tak način lahko stroški za institucije porazdelili.

Slovenija je s predvidenim mandatom na dobri poti k uveljavitvi odprtega dostopa. Potrebna infrastruktura za zagotovitev odprtega dostopa že obstaja in je že v uporabi. Mnogi avtorji, institucije in založbe se do sedaj z odprtim dostopom še niso srečali, sedaj pa se bodo morali s tem soočiti. Vendar pa znanje za izvedbo prehoda na odprti dostop obstaja. Pri tem bi bila lahko pomembna predvsem vloga knjižnic, ki so tako v Sloveniji kot v tujini eden ključnih členov pri promociji odprtega dostopa, lahko pa bi nudile tudi potrebno podporo tako avtorjem kot tudi založnikom pri prehodu na odprti dostop. Za optimizacijo področja odprtega dostopa v Sloveniji je potrebno odpreti javno razpravo in iskati rešitve glede skladov za financiranje objav v odprtem dostopu.

Prihodnost je razburljiva. Pojdimo tja, vendar se prepričajmo, da je odprta za vse (Rundle 2013).

7 LITERATURA

1. Antončič, Emica. 2015. *Mnenje o dokumentu Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_znanost/sektor_za_znanost/dogodki_in_obvestila/javna_razprava_o_osnutku_dokumenta_odprti_dostop_v_sloveniji_2015_2020_nacela_in_dolocila_glede_odprtega_dostopa_do_znanstvenih_objav_ter_raziskovalnih_podatkov_v_sloveniji_v_obdobju_2015_2020/ (22. avgust 2015).
2. Arhiv družboslovnih podatkov. 2015. FOSTER: *Tečaj za doktorske študente s področja družboslovja in humanistike*. Dostopno prek: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/blog/2015/blog/foster-tecaj-za-doktorske-studente-s-podrocja-druzboslovja-in-humanistike/#axzz3kiKJ4Jlv> (3. september 2015).
3. Beech, Diana in Caren Milloy. 2015a. *Business Models for Open Access Monographs: A Summary Document*. Dostopno prek: <http://oapen-uk.jiscebooks.org/research-findings/swot/bmoverview/> (21. junij 2015).
4. --- 2015b. *OAPEN-UK Business Models for Open Access Monographs SWOT Workshops: Findings, Key Messages and Reflections*. Dostopno prek: <http://oapen-uk.jiscebooks.org/research-findings/swot/swot-workshop-report/> (21. junij 2015).
5. *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*. 2003. Dostopno prek: <http://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration> (7. julij 2015).
6. *Bethesda Statement on Open Access Publishing*. 2003. Dostopno prek: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm> (7. julij 2015).
7. BioMed Central. 2015. *Misleading open access myths*. Dostopno prek: <http://www.biomedcentral.com/about/advocacy12#cost> (25. julij 2015).

8. Borštnik, Maja. 2012. *Freemium kot uspešna poslovna metoda*. Dostopno prek: <http://mladipodjetnik.si/novice-in-dogodki/novice/freemium-kot-uspesna-poslovna-metoda> (18. junij 2015).
9. Collins, Ellen in Caren Milloy. 2012. A snapshot of attitudes towards open access monograph publishing in the humanities and social sciences – part of the OAPEN-UK project. *Insights* 25(2). Dostopno prek: <http://insights.uksg.org/article/download/2048-7754.25.2.192/8/> (28. julij 2015).
10. Collins, Ellen, Caren Milloy in Graham Sten. 2015. *Guide to open access monograph publishing*. Dostopno prek: <http://oapen-uk.jiscebooks.org/files/2015/07/Guide-to-open-access-monograph-publishing-for-researchers-final.pdf>. (28. julij 2015).
11. Crawford, Walt. 2011. *Open Access: What you need to know*. Chicago: American Library Association.
12. Crossick Geoffrey. 2015. *Monographs and Open Access. A report to HEFCE*. Dostopno prek: http://www.hefce.ac.uk/media/hefce/content/pubs/indirreports/2015/Monographs,and,open,access/2014_monographs.pdf (28. julij 2015).
13. Crotty, David. 2015. *Is it True that Most Open Access Journals Do Not Charge an APC? Sort of. It Depends*. Dostopno prek: http://scholarlykitchen.sspnet.org/2015/08/26/do-most-oa-journals-not-charge-an-apc-sort-of-it-depends/?utm_source=feedburner&utm_medium=email&utm_campaign=Feed%3A+ScholarlyKitchen+%28The+Scholarly+Kitchen%29 (3. september 2015).
14. *Digitalna knjižnica Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/> (6. september 2015).
15. Ferwerda, Eelco, Ronald Snijder in Janneke Adema. 2013. *OAPEN-NL - A project exploring Open Access monograph publishing in the Netherlands: Final*

- Report*. Nizozemska: OAPEN Foundation. Dostopno prek: <http://oopen.org/download?type=export&export=oopen-nl-final-report> (28. julij 2015).
16. Ferweda, Eelco. 2015. *Open Access for monographs in Humanities and Social Sciences*. Dostopno prek: www.ctlk.uni-lj.si/dogodki/seminar2015/ferwerda.ppt (23. avgust 2015).
 17. Fuchs, Christian in Marisol Sandoval. 2013. The Diamond Model of Open Access Publishing: Why Policy Makers, Scholars, Universities, Libraries, Labour Unions and the Publishing World Need to Take Non-Commercial, Non-Profit Open Access Serious. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique* 11(2). Dostopno prek: <http://triplec.at/index.php/tripleC/article/view/502> (21. avgust 2015).
 18. Iskra, Tomaž. 2015. *Priporočila za javno razpravo o osnutku dokumenta »Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020«*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_znanost/sektor_za_znanost/dogodki_in_obvestila/javna_razprava_o_osnutku_dokumenta_odprti_dostop_v_sloveniji_2015_2020_nacela_in_dolocila_glede_odprtega_dostopa_do_znanstvenih_objav_ter_raziskovalnih_podatkov_v_sloveniji_v_obdobju_2015_2020/ (22. avgust 2015).
 19. Jisc Inform. 2015. *Innovative approaches to publishing open access monographs*. Dostopno prek: <http://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20140615191027/http://www.jisc.ac.uk/inform/inform37/OpenAccessMonographs.html#.Vc9JPvmqqkq> (27. maj 2015).
 20. Kanjilal, Uma in Anup Kumar Das. 2015. *Introduction to Open Access*. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002319/231920E.pdf>.
 21. Kotar, Mojca. 2010a. *Pilot 7. okvirnega programa Evropske komisije na temo prostega dostopa in projekt OpenAIRE*. Dostopno prek: <https://www.openaire.eu/open-access-pilot-in-fp7-and.../download> (3. september 2015).

22. --- 2010b. Predgovor. V *Prost dostop do dosežkov slovenskih znanstvenikov*, ur. Igor Zemljič in Maja Božič, 1–4. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.
23. London Economics. 2015. *Economic analysis of business models for open access monographs*. Dostopno prek: http://www.hefce.ac.uk/media/hefce/content/pubs/indirreports/2015/Monographs,and,open,access/2014_monographs4.pdf (18. junij 2015).
24. *Nacionalni portal odprte znanosti*. Dostopno prek: <http://www.openscience.si> (22. avgust 2015).
25. Nekrep, Franc Viktor. 2002. Za prosti dostop do znanja. *Delo – Znanost*, 23. september. Dostopno prek: http://www.bfro-uni-lj.si/zoo/pers/fnekrep/11_0923_zzr.pdf (30. avgust 2015).
26. Osrednja družboslovna knjižnica Jožeta Goričarja. 2015a. *Odprti dostop za raziskovalce*. Dostopno prek: <http://vodici.fdv.uni-lj.si/subjects/guide.php?subject=OAR> (22. avgust 2015).
27. --- 2015b. *Uporaba vsebin po licencami Creative Commons*. Dostopno prek: <http://vodici.fdv.uni-lj.si/subjects/guide.php?subject=CC> (22. avgust 2015).
28. Open Access Directory. 2015. *OA book business models*. Dostopno prek: http://oad.simmons.edu/oadwiki/OA_book_business_models (21. junij 2015).
29. *OpenAccess Slovenia*. Dostopno prek: <http://www.openaccess.si/> (15. maj 2015).
30. *Opendefinition*. Dostopno prek: <http://opendefinition.org/> (28. avgust 2015).
31. Peterka, Matjaž. 2015. *Pripombe za javno razpravo o osnutku dokumenta »Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020«*. Dostopno prek:

http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Znanost/doc/Odprti_dostop/Pripombe_za_javno_razpravo-Uradni_list_RS.pdf (22. avgust 2015).

32. Republika Slovenija, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. 2015. *Javna razprava o osnutku dokumenta "Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020: načela in določila glede odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov v Sloveniji v obdobju 2015-2020"*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_znanost/sektor_za_znanost/dogodki_in_obvestila/javna_razprava_o_osnutku_dokumenta_odprti_dostop_v_sloveniji_2015_2020_nacela_in_dolocila_glede_odprtega_dostopa_do_znanstvenih_objav_ter_raziskovalnih_podatkov_v_sloveniji_v_obdobju_2015_2020/ (22. avgust 2015).
33. Republika Slovenija, Vlada Republike Slovenije. 2015a. *Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020: načela in določila glede odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov v Sloveniji v obdobju 2015-2020*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_znanost/sektor_za_znanost/dogodki_in_obvestila/javna_razprava_o_osnutku_dokumenta_odprti_dostop_v_sloveniji_2015_2020_nacela_in_dolocila_glede_odprtega_dostopa_do_znanstvenih_objav_ter_raziskovalnih_podatkov_v_sloveniji_v_obdobju_2015_2020/ (22. avgust 2015).
34. --- 2015b. *Poročilo o javni razpravi o osnutku dokumenta »Odprti dostop v Sloveniji 2015-2020: načela in določila glede odprtega dostopa do znanstvenih objav ter raziskovalnih podatkov v Sloveniji v obdobju 2015-2020«*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_znanost/sektor_za_znanost/dogodki_in_obvestila/javna_razprava_o_osnutku_dokumenta_odprti_dostop_v_sloveniji_2015_2020_nacela_in_dolocila_glede_odprtega_dostopa_do_znanstvenih_objav_ter_raziskovalnih_podatkov_v_sloveniji_v_obdobju_2015_2020/ (22. avgust 2015).
35. Rudolf, Matevž. 2015. *Mnenje na osnutek dokumenta »Odprti dostop v Sloveniji 2015–2020«*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_znanost/sektor_za_znanost/dogodki_in_obvestila/javna_razprava

_o_osnutku_dokumenta_odprti_dostop_v_sloveniji_2015_2020_nacela_in_dolo
cila_glede_odprtega_dostopa_do_znanstvenih_objav_ter_raziskovalnih_podatk
ov_v_sloveniji_v_obdobju_2015_2020/ (22. avgust 2015).

36. Rundle, Hugh. 2013. *Not just an Academic question: Why Open Access matters for public libraries*. Dostopno prek: <https://www.hughrundle.net/2013/01/16/not-just-an-academic-question-why-open-access-matters-for-public-libraries/> (30. avgust 2015).
37. SciVie. Dostopno prek: <http://eprints.gozdis.si/> (6. september 2015).
38. SPARC. 2013. *Why Open access?*. Dostopno prek: <http://www.sparc.arl.org/resources/open-access/why-oa> (25. julij 2015).
39. SPARC Europe. 2015. *Benefits*. Dostopno prek: <http://sparceurope.org/open-access/benefits-of-open-access/> (25. julij 2015).
40. Stičišče NVO Osrednje Slovenije. 2013. *Crowdfunding*. Dostopno prek: <http://consulta.si/dejavnosti/crowdfunding/> (18. junij 2015).
41. Suber, Peter. 2004. *Creating an Intellectual Commons through Open Access*. Dostopno prek: http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/4445/Suber_Creating_041004.pdf (13. julij 2015).
42. --- 2009. A field guide to misunderstandings about open access. *SPARC Open Access Newsletter* 132. Dostopno prek: <http://www.sparc.arl.org/resources/articles/field-guide> (25. julij 2015).
43. --- 2012. *Open Access*. Cambridge: The MIT Press.
44. *Ten years on from the Budapest Open Access Initiative: setting the default to open*. 2012. Dostopno prek: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai-10-recommendations> (7. julij 2015).

45. Terras, Melissa. 2014. *Want to be taken seriously as scholar in the humanities? Publish a monograph*. Dostopno prek: <http://www.theguardian.com/higher-education-network/blog/2014/sep/30/publishing-humanities-monograph-open-access> (30. avgust 2015).
46. The Right to Research Coalition. 2010. *Why Open Access?*. Dostopno prek: <http://www.righttoresearch.org/about/index.shtml> (25. julij 2015).
47. Turk, Žiga. 2004. Knjižnice v okolju odprtega znanstvenega publiciranja. V *Vloga specialnih in visokošolskih knjižnic v procesu evropske integracije*, ur. Anamarija Rožić-Hristovski in Kristina Hacin-Ludvik, 157–162. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.
48. Vinkler, Jonatan. 2015. *Razprava Univerze na Primorskem o predloženem dokumentu ARRS*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/Znanost/doc/Odprti_dostop/Univerza_na_Primorskem.pdf (22. avgust 2015).